

บทที่ ๒

แนวคิดบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ พิพิธภัณฑสถานในบ้านในประเทศไทย

การวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานในบ้านในจังหวัดนครปฐม” ผู้วิจัยได้ศึกษา แนวความคิดทฤษฎีการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุของโลกมีประวัติความเป็นมายาวนาน นับตั้งแต่มนุษย์เริ่มเห็นคุณค่าของสิ่งที่ตกทอดสืบต่อมาในแง่ของความคิด และความทรงจำในอดีต ความรู้สึกร่วมกันในศาสตร์แห่งความงามทางสุนทรียภาพ และความเข้าใจในคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่ซ่อนอยู่ ความคิดของมนุษย์ต่อสิ่งโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุแง่มุมต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นที่มาที่ใช้ในการดำรงไว้ซึ่งโบราณสถานแห่งชาติและพิพิธภัณฑสถาน อันมีพัฒนาการสู่แนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุต่าง ๆ ของโลกในปัจจุบัน โดยแต่ละยุคนี้จะเน้นในเรื่องของความเชื่อและความศรัทธาของคนในชุมชน และคนในพื้นที่บ้านโดยได้ศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งจะได้นำเสนอรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของบทบาท

๒.๒ ความหมายของพิพิธภัณฑสถานและพิพิธภัณฑสถานในบ้าน

๒.๓ แนวคิดในการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานในบ้าน

๒.๔ บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานในบ้าน

๒.๑ ความหมายของบทบาท

ทฤษฎีบทบาท เป็นทฤษฎีที่เน้นว่ามนุษย์จะแสดงพฤติกรรมตามความคิดเห็นหรือทัศนคติที่เป็นผลมาจากความความหวังทางสังคมตามสถานภาพ ตำแหน่ง และเจ้าหน้าที่ทางสังคม ซึ่งจะสรุปรวบรวมมาเป็นข้อสมมติฐานสำหรับการศึกษาค้นคว้า ดังต่อไปนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมาย บทบาท ไว้ว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การแสดงพฤติกรรมตามบทบาทหรือตำแหน่งหน้าที่^๑ บทบาทจึงถือเป็นเรื่องจำเป็นและสำคัญสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งในหน่วยงานต่างๆ มีนักวิชาการได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับ บทบาทในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๖, กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖),
หน้า ๖๐๒.

ลันตัน (Linton) ให้ความหมายว่า “บทบาทเป็นจุดของความคาดหวังตามกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับสถานภาพสังคมดั่งนั้น บุคคลต่างๆ ในสังคมจะมีบทบาทเป็นกรอบและถูกคาดหวังว่าควรมีพฤติกรรมอย่างไร”^๒

พาร์สันส์ (parsons's role theory) เป็นนักสังคมวิทยา กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมทำให้มนุษย์ต้องเพิ่มบทบาทของตน เช่น บุคคลที่มีเพื่อนมาก ก็ต้องแสดงบทบาทมากขึ้นเป็นเงาตามตัว”

มินต์ซเบิร์ก (mintzberg) กล่าวว่า ผู้บริหารจะต้องปฏิบัติงานในบทบาท ๑๐ บทบาทด้วยกัน ซึ่งสามารถจัดแบ่งออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มบทบาทด้านการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และกลุ่มบทบาทการตัดสินใจ

๑. บทบาทความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (interpersonal roles) ได้แก่ บทบาทของความเป็นหัวหน้าในเชิงสัญลักษณ์ (figurehead role) เช่น ประธานในงานพิธีการต่างๆ บทบาทการแสดงออกในฐานะผู้นำ (leader) ได้แก่ การจูงใจ การอบรม การกระตุ้นจิตใจ และการรักษาระเบียบวินัยของผู้ใต้บังคับบัญชา ส่วนบทบาทสุดท้าย คือ บทบาทการประสานงานในกลุ่ม (liaison role) ได้แก่ การกระทำกิจกรรมซึ่งต้องสัมพันธ์กับบุคคลหรือกลุ่มที่อยู่ภายใน และภายนอกองค์กร เช่น ผู้จัดการฝ่ายการตลาดขอข้อมูลด้านกำลังคนจากผู้จัดการฝ่ายบริหารทรัพยากรบุคคล ถือเป็นการติดต่อประสานงานกันภายในองค์กรแต่หากผู้จัดการฝ่ายการตลาดติดต่อสื่อสารกับพนักงานของบริษัทอื่น ก็ถือเป็นการประสานงานกันนอกองค์กร เป็นต้น

๒. บทบาทด้านการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร (information roles) ผู้บริหารมีหน้าที่หรือบทบาทในการรับและเก็บรวบรวมข่าวสารจากใน และนอกองค์กรของตน กระทำได้โดยการอ่านวารสาร นิตยสาร หนังสือพิมพ์ แล้วนำมาพูดคุยกับผู้บริหารคนอื่นๆ เช่น องค์กร คู่แข่งขัน มีการวางแผนอะไรในช่วงนี้ รัฐออกกฎหมายใหม่มีผลกระทบต่อบริษัทหรือไม่ เป็นต้น มินต์ซเบิร์ก (Mintzberg) เรียกบทบาทนี้ว่า บทบาทการตรวจสอบ (monitor role) ส่วนบทบาทแพร่กระจายข่าวสาร (disseminator role) ก็เป็นอีกบทบาทหนึ่งของผู้บริหารในการดำรงตนเปรียบเสมือนช่องทางที่ส่งต่อข่าวสารต่างๆ ไปยังสมาชิกในองค์กร และเมื่อถูกเชิญไปเป็นตัวแทนขององค์กรหรือสถาบันอื่นๆ ผู้บริหารจะต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนในฐานะบทบาทโฆษก (spoken role) ขององค์กรด้วย

๓. บทบาทการตัดสินใจ (decisional roles) มินต์ซเบิร์ก (Mintzberg) ได้กำหนดบทบาทของผู้บริหารในด้านนี้ไว้ ๔ ประการ คือ บทบาทในฐานะผู้ประกอบการ (entrepreneurs) คือ ผู้ดูแลโครงการใหม่ๆ ที่จะปรับปรุงการปฏิบัติงานขององค์กรให้ดีขึ้น บทบาทของผู้จัดการความวุ่นวายหรือปัญหาต่างๆ (disturbance handles) ที่เป็นปัญหาเกิดขึ้นอยู่นอกเหนือความคาดหมาย (unforeseen problems) บทบาทของผู้จัดสรรทรัพยากร (resource allocators) ในการรับผิดชอบ

^๒ลันตัน (Linton) อ้างใน ทิตยา สุวรรณขุ, **พัฒนาการ : ความคาดหวังบทบาทของพัฒนาการ คณะกรรมการหมู่บ้านและเจ้าหน้าที่ระดับตำบล** : ส่วนท้องถิ่น สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗), หน้า ๔๓.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

กระจายทรัพยากร คน สิ่งของ และเงินไปตามส่วนต่างๆ ขององค์การและสุดท้าย คือบทบาทของผู้เจรจาต่อรอง (negotiators) เพื่อทำหน้าที่ถกเถียงและเจรจาต่อรองกับกลุ่มอื่นๆ ซึ่งอาจจะเป็นสหภาพแรงงาน ผู้ถือหุ้น ฯลฯ ในการเพิ่มผลประโยชน์ให้กับองค์การที่ตนเองทำงานอยู่^๔

ราล์ฟ ลินตัน (ralph linton's role theory) ราล์ฟ ลินตัน เป็นนักมานุษยวิทยาที่มีชื่อเสียง เขากล่าวว่า “ตำแหน่ง สถานภาพ เป็นผู้กำหนดบทบาท ผู้ที่มีตำแหน่งจะปฏิบัติหน้าที่ได้สมบทบาทหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายๆ อย่าง เช่น บุคลิกภาพของผู้สวมบทบาท ลักษณะของสังคม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของสังคมนั้นด้วย”^๕

พาร์สัน (Parsans) (อ้างในปราณี จิตวิวัฒนา) เป็นนักสังคมชาวอเมริกัน ได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทและสรุปไว้ว่า สถานภาพและบทบาท เป็นคุณลักษณะของผู้แสดงบทบาท คือการจัดระเบียบของผู้เริ่มแสดง เป็นการสร้างและกำหนดการมีส่วนร่วมของเขาในกระบวนการที่มีการกระทำร่วมกัน ซึ่งเป็นการรวบรวมความคาดหวัง ซึ่งเกี่ยวกับตนเองและของบุคคลอื่นๆ ที่เขามีความสัมพันธ์ด้วย สถานภาพ คือตำแหน่งของผู้แสดงภายในสถาบันที่เขาอยู่ จึงสรุปได้ว่า บทบาทมีลักษณะเป็นกระบวนการ ส่วนสถานภาพมีลักษณะเป็นตำแหน่งของผู้แสดงภายในระบบสังคม ซึ่งกลไกของการขัดเกลาทางสังคมจะเตรียมบุคคลให้แสดงบทบาทที่เขาชอบ^๖

เฮอ์แมน และ ริชาร์ด (Herman D.Stein and Richard A.Cloward) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง แนวความคิดอันเกี่ยวกับหน้าที่ ซึ่งระบุถึงวิธีที่ปัจเจกบุคคลถูกคาดหวังให้แสดงพฤติกรรมตามสถานภาพนั้นๆ^๗

พอลบีฮอร์ตัน และ เชสเตอร์ลีตลล่า (Paul B. Horton and Chester L. Hunt) ได้ให้ความหมายว่า บทบาท คือ พฤติกรรมที่ถูกคาดหวังของบุคคลผู้ยึดครองสถานภาพ บทบาทและ

^๔ตุลา มหาพสุธารานนท์, **หลักการจัดการหลักการ, ท่าเรือแหลมฉบัง LAEM CHABANG PORT**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ตำรวจ, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖.

^๕นุจรี เกตุปราษฎ์, **บทบาทของประธานคณะกรรมการพัฒนาสตรีจังหวัดทั่วประเทศ ในการพัฒนาสตรีระดับจังหวัด, รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต** (สาขาวิชาการบริหารทั่วไป), (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา), ๒๕๔๔, หน้า ๑๐.

^๖ปราณี จิตวิวัฒนา. รายงานการวิจัยเรื่อง **สาเหตุและผลของความเครียดในบทบาทของครูผู้สอนวิชาสังคมศาสตร์ในวิทยาลัยครู**, เอกสารวิจัยคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๒๓, หน้า ๗.

^๗Herman D. Stein and Richard A, **Social Perspective on Behavior**, (New York : Free Press,1958), p. 171.

สถานภาพมักเกิดขึ้นด้วยกัน สถานภาพ คือชุดของข้อบังคับ กฎเกณฑ์ และหน้าที่ บทบาทจึงหมายถึง การแสดงออกรวมถึงชุดของหน้าที่และข้อบังคับ^๕

งามพิศ สัตย์สงวน ให้ความหมายว่าบทบาท คือ พฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ใน สถานภาพต่าง ๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร (Role Expection) เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่ม หรือ สังคม เพื่อให้คู่สัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะ เกิดขึ้นได้ เช่น ผู้มีตำแหน่งเป็นพ่อจะได้รับการคาดหวังจากสังคมให้แสดงบทบาทหรือหน้าที่ต่าง ๆ ของพ่อ เช่น เลี้ยงดูลูก ส่งเสียให้เล่าเรียนอบรมสั่งสอน ให้ความรักความเอ็นดูและอื่น ๆ ก็ เช่นเดียวกัน เช่น ครู อาจารย์ เสมียน ภารโรง ต่างก็มีบทบาทที่คาดหวังจะต้องทำในฐานะที่ครอง ตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้^๖

พระครูปริยัติกิตติธำรง (ทองขาว กิตติธโร), ผศ.,ดร. ให้ความหมายบทบาท ดังต่อไปนี้ บทบาท หมายถึง หน้าที่หรือสิ่งที่เราทำ ทั้งที่เป็น พระ หรือฆราวาส เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ทางด้านพระพุทธศาสนา ด้านพุทธศาสตร์และสังคมเป็นอย่างดี ศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการกับ ศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม^๗

ดังนั้น ความหมายของบทบาท คือสถานภาพที่ถูกกำหนดขึ้นโดยสังคมของแต่ละสังคม และเกิดจากการตกลงของสังคมนั้น ๆ และยังเป็นความคาดหวังหรือความคาดหวังต่อบทบาทนั้น ๆ ของสังคม ในสังคมทุกสังคมจะกำหนดบทบาทหรือได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา จากสังคมหรือกลุ่ม ชนนั้น ๆ บางครั้งเกิดขึ้นเองโดยปราศจากการกำหนด หรือปราศจากความคาดหวังจากสังคม เพราะเป็นบทบาทที่กระทำอย่างถูกต้องตามหลักมโนธรรม^๘

สรุปได้ว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่บุคคลแสดงออก หรือลงมือปฏิบัติตามสิทธิ สถานภาพและตำแหน่ง ที่ตนที่ดำรงอยู่ในขณะนั้น ๆ ตามที่สังคมกำหนดและความคาดหวังของผู้อื่น ซึ่งเป็นกลไกในการปะทะสังสรรค์และสร้างความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคมเป็นการกระทำตามหน้าที่ ตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู ดังนั้นการแสดงบทบาทของบุคคลต้อง คำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ เช่น สถานภาพ ตำแหน่งทางสังคม ความรู้ ความสามารถความเชื่อ อุปนิสัย ทัศนคติ เป็นต้น

๒.๒ ความหมายของพิพิธภัณฑและพิพิธภัณฑพื้นบ้าน

"พิพิธภัณฑในปัจจุบันมีหน้าที่และบทบาทมากขึ้น คือเป็นแหล่งรวบรวมและการนำเสนอ สรรพวิทยาแทบทุกด้าน พิพิธภัณฑจึงมีความสำคัญต่อการศึกษาเป็นอย่างมาก การสนับสนุนให้มี

^๕Paul B. Horton and Chester L. Hunt, **Sociology**, (Tokyo : McGraw-Hill, Inc, 1984), p.105.

^๖งามพิศ สัตย์สงวน, **หลักมานุษยวิทยา** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรามการพิมพ์, ๒๕๓๗) หน้า ๙๖-๙๗.

^๗พระครูปริยัติกิตติธำรง (ทองขาว กิตติธโร), ผศ.,ดร., “**บทบาทพุทธศาสนับจิตสังคมพึงประสงค์** ”, **พุทธจักร**, ปีที่ ๖๔ ฉบับที่ ๕ (พฤษภาคม ๒๕๕๓), หน้า ๓๑.

^๘เอกชาติ สุขเสน, “**บทบาทพระสงฆ์ต่อการช่วยเหลือผู้ติดเชื้อเอดส์และผู้ป่วยเอดส์**”, หน้า ๒๙.

พิพิธภัณฑ์ประจำบ้านต่างๆ ที่นำเสนอเรื่องราวของบ้านได้อย่างน่าสนใจก็จะเป็นประโยชน์ และเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ของคนที่อยู่ในบ้านนั้นๆ การที่คนในบ้านได้เรียนรู้ และเข้าใจ รากเหง้าที่เป็นพื้นฐานของสภาพปัจจุบัน เข้าในการเปลี่ยนแปลงของบ้านตั้งแต่อดีตมาจนปัจจุบัน จะก่อให้เกิดความภูมิใจที่ถิ่นฐานของตนมีสิ่งดีงาม หรือเกิดความปรารถนาที่จะแก้ไขปรับปรุงส่วนที่บกพร่อง และรู้จักวินิจฉัยว่าการจะเปลี่ยนแปลงใดๆ จะมีข้อดีแก่บ้านมาหรือน้อยกว่าข้อเสีย” ๑๒

๒.๒.๑ ความหมายและที่มาของคำว่าพิพิธภัณฑ์และพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน

คำว่า "พิพิธภัณฑ์" สามารถแยกตามรูปคำและความหมายของคำได้ดังนี้

คำว่า พิพิธภัณฑ์ แปลว่า ต่างๆ กัน (เป็นภาษาบาลีและสันสกฤต)

คำว่า ภัณฑ์ แปลว่า สิ่งของ เครื่องใช้

คำว่า สถาน แปลว่า แหล่ง ที่ตั้ง ปรการ

(เป็นคำเต็มท้ายสถานที่สำคัญเป็นการเฉพาะแห่ง)

ความหมายทั่วไปของคำว่า "พิพิธภัณฑ์" ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ บัญญัติไว้ว่าหมายถึง "สิ่งของต่างๆ ที่รวบรวมไว้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เป็นต้น" ในพจนานุกรมฯ ปี พ.ศ. ๒๔๙๓ นี้ ปรากฏแค่เพียงคำว่า "พิพิธภัณฑ์" เท่านั้น ยังไม่มีการบัญญัติคำว่า "พิพิธภัณฑ์สถาน" ไว้แต่อย่างใด ส่วนคำว่า "พิพิธภัณฑ์สถาน" นั้น มาปรากฏขึ้นในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ มีความหมายแยกต่างหากจากคำว่าพิพิธภัณฑ์ที่ยังคงใช้ความหมายเดิมของปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ซึ่งพจนานุกรมฉบับปี พ.ศ. ๒๕๒๕ นี้ให้ความหมายของคำว่าพิพิธภัณฑ์สถานไว้ว่าหมายถึง "สถาบันถาวรที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่างๆ ที่มีความสำคัญด้านวัฒนธรรมหรือด้านวิทยาศาสตร์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเล่าเรียน และก่อให้เกิดความเพลิดเพลินใจ" ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้รวมความหมายของคำว่า "พิพิธภัณฑ์" และ "พิพิธภัณฑ์สถาน" เข้าเป็นความหมายเดียวกัน หมายถึง "สถานที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่างๆ ที่มีความสำคัญด้านวัฒนธรรมหรือด้านวิทยาศาสตร์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา และก่อให้เกิดความเพลิดเพลินใจ"^{๑๑}

นอกจากคำว่า "พิพิธภัณฑ์สถาน" จะเป็นคำที่ปรากฏในพจนานุกรมแล้วยังพบคำนี้ในหนังสือสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒๑ (พายุ - ภัคดี) พ.ศ. ๒๕๓๐ อีกด้วย ซึ่งสารานุกรมไทยได้บันทึกเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์สถานไว้ ดังนี้

“สถานที่ซึ่งเก็บรักษาสิ่งของต่างๆ มักนิยมเรียกสั้นๆ ว่า “พิพิธภัณฑ์” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้บทนิยาม คำ “พิพิธภัณฑ์” ไว้ว่า “น. สิ่งของต่างๆ ที่รวบรวมไว้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ” และให้บทนิยามคำ “พิพิธภัณฑ์สถาน” ไว้ว่า

^{๑๒}พระราชดำรัสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดงานเทศกาลพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ครั้งที่ ๒ สยามใหม่ จากมุมมองท้องถิ่น วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

^{๑๑}บ้านจอมยุทธ์, พิพิธภัณฑ์, (ออนไลน์). แหล่งที่มา : http://www.baanjommyut.com/library_2/museum/index.html (๑๒ ม.ค. ๒๕๕๖).

“สถาบันถาวรที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่างๆ ที่มีความสำคัญด้านวัฒนธรรมหรือด้านวิทยาศาสตร์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเล่าเรียน และก่อให้เกิดความเพลิดเพลินใจ”

พิพิธภัณฑสถานตรงกับคำว่า Museum ในภาษาอังกฤษ ดัดแปลงมาจากภาษาละตินคำว่า museums หรือ musea ซึ่งมีรากฐานมาจากภาษากรีกคำว่า mouseion ใช้แทนความหมายว่า สถานที่หรือวิหารที่อุทิศให้เทพธิดา

ความหมายของ museum ในภาษาอังกฤษ พจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับต่างๆ ได้ อธิบายความหมายทำนองเดียวกันว่า เป็นสถานที่สะสมหรือรวบรวม สงวนรักษาสิ่งของซึ่งมีความสำคัญ มีคุณค่าทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และธรรมชาติวิทยา เป็นหลักฐานแสดงถึงปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและอัจฉริยะของมนุษย์

คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ของไทยบัญญัติขึ้น โดยสมัยรัชกาลที่ ๔ ปรากฏคำนี้ครั้งแรกในส่วนหนึ่งของของชื่อ “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน” ซึ่งเป็นพระที่นั่งองค์หนึ่งในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๐๐ ให้เป็นสถานที่เก็บและจัดแสดงสิ่งของ^{๑๔}

อย่างไรก็ดีคำว่า “มิวเซียม” “มูเซียม” และ “พิพิธภัณฑสถาน” ที่ปรากฏในหลักฐานบันทึกสมัยรัชกาลที่ ๕ – ๖ นั้น หลายครั้งจะหมายถึงการจัดนิทรรศการ หรืองานมหรสพสินค้า อาทิ คำว่า “ตั้งมิวเซียม” ในสมัยรัชกาลที่ ๕ หมายถึงการจัดนิทรรศการชั่วคราว เช่น การตั้งมิวเซียมที่ท้องสนามหลวงในงานสมโภช ๑๐๐ ปีพระนคร ซึ่งจัดเป็น “การแสดงพิพิธภัณฑสถานของไทย” หรือ “ในการเฉลิมพระชนมพรรษาปีต่อๆ มาจึงโปรดฯ ให้จัดตั้งมิวเซียมขึ้นอีก โดยมีประกาศให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการนำของต่างๆ มาตั้งที่หอมิวเซียม” ส่วนคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ที่ปรากฏในหลักฐานสมัยรัชกาลที่ ๖ นั้นมักจะหมายถึงงานมหรสพสินค้าหรือนิทรรศการขนาดใหญ่ เช่น งานสยามรัฐพิพิธภัณฑสถาน ๒๔๖๘ ก็คืองานมหรสพสินค้าสยาม และนอกจากนั้นคำว่าพิพิธภัณฑสถานในสมัยรัชกาลที่ ๖ (นี้ยังใช้เป็นคำสรรพนามเรียกงานการจัดแสดงต่าง ๆ อีกด้วย อาทิ ใช้เรียกแทนชื่องานกลสิกรรมและพาณิชยกรรม เป็นต้น)

ในปัจจุบัน ความหมายของ museum หรือ พิพิธภัณฑสถาน เป็นที่ยุติยอมรับกัน ตามคำจำกัดความของสภาการพิพิธภัณฑสถานระหว่างชาติ หรือ ICOM (International Council of museums) ซึ่งมีสมาชิกทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทยด้วย เป็นองค์การระหว่างประเทศที่ UNESCO หรือองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้สนับสนุนให้จัดตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ ICOM ได้ให้คำจำกัดความ museum ไว้ในธรรมนูญที่แก้ไขฉบับหลังสุด ดังนี้

พิพิธภัณฑสถาน เป็นสถาบันถาวรที่ไม่จัดหาผลประโยชน์ ให้บริการแก่สังคม และการพัฒนาของสังคม เป็นสถานที่เปิดทั่วไปสำหรับประชาชน ทำหน้าที่รวบรวม สงวนรักษา ค้นคว้าวิจัย เผยแพร่ความรู้ และจัดแสดง โดยมุ่งหมายเพื่อการค้นคว้า ให้การศึกษาและความเพลิดเพลิน จากวัตถุที่รวบรวมไว้เป็นหลักฐาน ในเรื่องมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

นอกจากพิพิธภัณฑสถานตามความหมายที่กล่าวข้างต้นแล้ว คำจำกัดความของพิพิธภัณฑสถานยังรวมถึงสถานที่อื่นๆ ที่ ICOM ถือว่าเป็นพิพิธภัณฑสถานด้วย ได้แก่ สถานที่สงวนรักษา และห้องแสดงถาวร ในหอสมุดและจดหมายเหตุ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

๑.โบราณสถาน หรือแหล่งอนุสรณ์สถานทางโบราณคดี ชาติพันธุ์วิทยา และธรรมชาติวิทยา อนุสาวรีย์ประวัติศาสตร์ และสถานที่ซึ่งมีลักษณะหน้าที่เป็น พิพิธภัณฑสถาน โดยกิจกรรมและการสงวนรักษา

๒.สถาบันที่จัดแสดงสิ่งมีชีวิต เช่น สวนพฤกษชาติ สวนสัตว์ สถานที่แสดงสัตว์น้ำ สถานที่แสดงสิ่งมีชีวิตต่างๆ เป็นต้น

๓.สถานที่ตามธรรมชาติซึ่งเป็นที่สงวน

๔.ศูนย์แสดงทางวิทยาศาสตร์และท้องฟ้าจำลอง

”๑๕

ภายใต้คำจำกัดความดังกล่าว จะเห็นได้ว่าคำว่า “พิพิธภัณฑ” นั้น เป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก สถาบันใดที่มีการกิจเกี่ยวข้องกับการรวบรวม สงวนรักษาวัตถุที่เป็นหลักฐานของมนุษย์ สิ่งแวดล้อม และนำมาศึกษาวิเคราะห์ เพื่อนำผลการศึกษาเผยแพร่เป็นความรู้แก่สังคมแล้ว สถาบันนั้นย่อมถือว่าเป็นพิพิธภัณฑได้ทั้งสิ้น ทั้งนี้โดยมีหลักว่า ต้องเป็นองค์กรที่ไม่ได้จัดตั้งขึ้นมาโดยคิดถึงเรื่องผลกำไรเป็นสำคัญ

ด้วยเหตุนี้ พิพิธภัณฑจึงมีความแตกต่างกันทั้งในด้านเนื้อหาทางวิชาการ ที่ปัจจุบันมีอยู่มากมายหลายสาขา แต่ละสาขาจะมีวัตถุพิพิธภัณฑที่สะสมแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม วัตถุพิพิธภัณฑทุกชนิด ล้วนแต่เป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อม และล้วนแต่เป็นความรู้สู่สังคมทั้งสิ้น

จากความหมายของ “พิพิธภัณฑ” ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น สรุปได้ว่า พิพิธภัณฑเป็นสถาบันเปิดที่มุ่งให้บริการการศึกษา และความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่สาธารณชนทั่วไปในเรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ของภูมิปัญญา ศิลปะพื้นบ้าน เป็นองค์ความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ที่สั่งสมสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถและศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เผ่าพันธุ์หรือเป็นวิถีของชาวบ้าน โดยพิพิธภัณฑแต่ละแห่งสามารถที่จะเลือกให้ความรู้และบริการเพียงด้านหนึ่งด้านใดก็ได้ และไม่จำเป็นต้องให้บริการครบทุกด้าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประเด็นความสนใจ โดยมีการจัดเตรียมสิ่งของจัดแสดงให้อยู่ในรูปแบบที่เอื้ออำนวยให้ผู้ชมสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองเป็นสำคัญ พร้อมกันกับจัดให้มีการบริการเพิ่มเติมแก่ผู้ชมที่สนใจเป็นพิเศษ เช่น การจัดพิมพ์เอกสารความรู้ การจัดวิทยากรนำชม เป็นต้น”^{๑๖}

พื้นบ้าน (Local) หมายถึง กลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่ง จะเป็นกลุ่มใดก็ได้ที่มีเอกลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน เอกลักษณ์ที่ร่วมกันนี้อาจจะเป็นการดำรงเลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพเดียวกัน พวกเขาเดียวกัน บุคคลเหล่านั้นจึงมีขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นสมบัติร่วมกัน

คำว่าพื้นบ้าน ตามความหมายของคติชนวิทยา คือ กลุ่มชนที่มีลักษณะร่วมกัน อย่างไม่อย่างหนึ่ง เป็นองค์ประกอบรวมที่ทำให้เป็นกลุ่มชน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมีเอกลักษณ์เฉพาะ

^{๑๕} อ้างแล้ว, หน้า ๔.

^{๑๖} สมลักษณ์ เจริญพจน์ และคณะ, คู่มือพิพิธภัณฑท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท กราฟิคฟอร์แมท (ไทยแลนด์) จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๕ – ๖.

กลุ่ม ต่างกันไปและต้องการดำรงสภาพของตนอย่างอิสระจึงถือว่ากลุ่มมีวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นของตนเอง

พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน จึงเป็นพิพิธภัณฑสถานที่เกิดขึ้นจากการรวบรวมภูมิปัญญาและผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ภายในพื้นบ้าน จัดเป็นคลังสะสมภูมิปัญญาที่บรรพชนได้สร้างสรรค์ไว้ให้คนรุ่นหลัง โดยมีเป้าหมายให้คนในพื้นบ้านได้รู้จักตัวเองเป็นสำคัญ สิ่งที่แสดงในพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านจึงไม่ใช่แค่วัตถุ แต่เป็นความหมายที่แฝงอยู่เบื้องหลังวัตถุนั้น ด้วยเหตุนี้ วัตถุที่แสดงจึงไม่จำเป็นต้องเป็นของมีค่าหรือมีความเก่าแก่ แต่ควรเป็นของที่มีความหมายสะท้อนให้เห็นชีวิตความเป็นอยู่ของคนในพื้นบ้านนั้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อาจจะเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ไม่ได้มีความสวยงามแต่ต้องมีความหมาย เช่น เป็นวัตถุที่คนสำคัญสร้างขึ้นหรือเป็นผลของเหตุการณ์สำคัญในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง กล่าวคือต้องการเน้นวัตถุทางชาติพันธุ์มากกว่าวัตถุทางโบราณคดี เพราะวัตถุทางชาติพันธุ์นั้นเปรียบประดุจเป็น "ประจักษ์ของภูมิปัญญา" เช่น เครื่องดักสัตว์บางอย่าง ทำอย่างไร ใช้อย่างไร หรือ พิษที่เป็นยารักษาโรคมืออะไรบ้าง ดังนั้น พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านจึงเป็นการแสดงวัตถุต่าง ๆ เพื่อบอกเล่าเรื่องคนกับสภาพแวดล้อมของพื้นบ้านนั้น ๆ ที่ก่อให้เกิดภูมิปัญญาพื้นบ้านนั่นเอง^{๑๑}

สรุปได้ว่า ผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน หมายถึง ผลงานที่ทำการประดิษฐ์หรือสร้างขึ้นตามความมุ่งหมายที่ต้องการเป็นสิ่งที่ทำขึ้นเป็นผลงานโดยฝีมือของคนในพื้นบ้าน สร้างตามขนบธรรมเนียมพื้นบ้านเช่น ผลิตเป็นเครื่องมือทางการเกษตร สิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือน หรือสิ่งของสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น จะทำขึ้นโดยมีลักษณะที่มีองค์ประกอบร่วมกันอยู่ของคนในพื้นบ้านด้วย ทำให้มีสภาพเป็นของตนเอง เฉพาะถิ่น มีเอกลักษณ์แตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิศาสตร์ เพื่อตอบสนองความต้องการในการใช้สอย โดยอาศัยอุปกรณ์และเครื่องมือแบบง่ายมาช่วยโดยใช้ความชำนาญและความรู้ส่งผ่านประเพณี ความเชื่อ โดยผสมผสานความงาม ความเป็นศิลปะ มาเป็นองค์ประกอบเสริมให้กับงาน

๒.๓ แนวคิดในการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน

การอนุรักษ์ พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านกำลังเป็นกระแสความคิดแนวใหม่ในประเทศไทย แม้ปัจจุบันจะมีพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านตามจังหวัดต่าง ๆ แต่กระนั้นก็ยังเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนชุมชนและพื้นบ้านในประเทศไทยที่ยังขาดแคลนชุมคลังภูมิปัญญาพื้นบ้าน ไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษาหาความรู้ เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการพัฒนาพื้นบ้านของตน และนอกจากพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านจะเป็นสถานที่ที่ให้ความรู้แก่คนในพื้นบ้านแล้ว ยังได้กลายเป็นกลไกที่ช่วยสนับสนุนการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจ และร่วมกันดำเนินกิจการของพื้นบ้านเพื่อคนในพื้นบ้านเอง ซึ่งจะนำไปสู่ความร่วมมือกันในการพัฒนาพื้นบ้านต่อไป

๑) แนวคิดในการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน

สาเหตุของการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน สามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ วิธี คือ ๑.เกิดจากการมีวัตถุประสงค์เกิดจากการสะสมวัตถุของเอกชน สถาบัน หน่วยงาน วัด สถานศึกษา โดยมีสาเหตุของการสะสมที่แตกต่างกันออกไป วัตถุที่สะสมไว้ไม่ว่าจะสะสมด้วยวัตถุประสงค์ใดก็ตาม เมื่อมี

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

จำนวนเพิ่มมากขึ้น การสะสมก็พัฒนาไปเป็นพิพิธภัณฑ์ ซึ่งเปิดให้บุคคลทั่วไปเข้าชม วัตถุสะสมซึ่งแรกเริ่มมีจำนวนน้อย เมื่อมีจำนวนเพิ่มขึ้น ไม่สามารถเก็บและแสดงอยู่ในมูมในห้องเล็กๆ ได้ จึงต้องการอาคารสถานที่เฉพาะ เจ้าของวัตถุสะสมก็ต้องมองหาอาคารที่มีขนาดกว้างขวางพอสมควร และเป็นเอกเทศ เข้าถึงได้ง่ายทั้งที่เป็นอาคารที่มีอยู่แล้วหรือปลูกสร้างอาคารขึ้นใหม่พัฒนาการของการสะสมวัตถุมาเป็นพิพิธภัณฑ์นี้ สาเหตุส่วนใหญ่ของการเกิดพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทย ทั้งที่เป็นพิพิธภัณฑ์ขนาดใหญ่และพิพิธภัณฑ์ขนาดเล็ก เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร พัฒนาจากวัตถุสะสมส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิพิธภัณฑ์บ้านจิม ทอมสัน เกิดจากบ้านพักอาศัยและสะสมของ Mr.Jim Thomson พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำ หิวจังหวัดพิษณุโลก พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สวรรคตวรนายก เกิดจากการสะสมของเจ้าคณะอำเภอสวรรคโลกในอดีต พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วัดมณีนิมิตวาส เกิดจากการสะสมของเจ้าอาวาสวัดมณีนิมิตวาส พิพิธภัณฑ์และแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว จังหวัดลพบุรี เกิดจากการขุดพบโบราณวัตถุจำนวนมาก ซึ่งเก็บไว้ที่วัดโป่งมะนาว พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง จังหวัดลพบุรี เกิดจากการสะสมของอดีตเจ้าอาวาสวัดม่วง พิพิธภัณฑ์คองคอน ของศิริราชพยาบาล ฯลฯ ๒.เกิดจากการที่มีอาคารที่มีคุณค่าต้องการอนุรักษ์อาคารที่มีความสำคัญ สวยงาม หรือเก่าแก่ไว้และเพื่อให้ใช้อาคารนั้นคุ้มค่าจึงเป็นพิพิธภัณฑ์ขึ้น เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอศิลป์ ใช้อาคารโบราณสถานซึ่งเดิมเป็นโรงखาพล พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี น่าน ราชบุรี เดิมเป็นอาคารศาลากลางจังหวัดซึ่งย้ายออกไปสร้างอาคารใหม่ อาคารเก่าซึ่งเป็นโบราณสถานต้องอนุรักษ์ไว้ จึงจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์สถานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ศิลป์ พีระศรี อนุสรณ์ เดิมเป็นที่ทำงานของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการนำเอาศิลปะสมัยใหม่เข้ามาในประเทศไทย และเป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นอาจารย์สอนศิลปะซึ่งมีลูกศิษย์มากมาย ลูกศิษย์ต้องการอนุรักษ์ห้องทำงานของศาสตราจารย์ศิลป์ไว้ แม้ว่าจะไม่เก่าพอที่จะเป็นโบราณสถาน แต่เป็นที่ทำงานของบุคคลสำคัญ จึงจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ พิพิธภัณฑ์ชาวบางกอก หรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านกรุงเทพมหานครเขตบางรัก เป็นบ้านพักอาศัยซึ่งบิดามารดาของอาจารย์วรารณ์ สุรัสวดี อาจารย์วรารณ์ผู้เป็นเจ้าของต้องการอนุรักษ์บ้านไว้ จึงยกทั้งบ้านและของสะสมภายในบ้านให้เป็นพิพิธภัณฑ์ ๓.เกิดจากความคิดที่จะสร้างสถาบันเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ การเกิดพิพิธภัณฑ์โดยวิธีนี้ เป็นแนวทางของการเกิดพิพิธภัณฑ์ที่เกิดขึ้นหลังจากสองวิธีแรกที่กล่าวมาแล้ว โดยเริ่มต้นจากความต้องการให้มีสถานที่เก็บอนุรักษ์สมบัติทางวัฒนธรรม หรือความต้องการให้มีสถานที่จัดแสดงวัตถุต่างๆ เพื่อการศึกษา พิพิธภัณฑ์สถานเหล่านี้มักเริ่มดำเนินการด้วยการศึกษาค้นคว้าหาเรื่องราวที่จะจัดแสดงแล้วจึงรวบรวมวัตถุมาจัดแสดง ซึ่งมักจะเป็นพิพิธภัณฑ์สถานของหน่วยงาน หรือสถานศึกษา ตัวอย่างของพิพิธภัณฑ์ที่เกิดขึ้นโดยวิธีนี้ เช่น ศูนย์การศึกษา ประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ศูนย์วิทยาศาสตร์เพื่อการศึกษา พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์แห่งชาติ พิพิธภัณฑ์สัตว์น้ำ มหาวิทยาลัยบูรพา การเริ่มต้นจัดทำพิพิธภัณฑ์สถานโดยวิธีที่ ๓ คือ เริ่มจากความคิดจะตั้งพิพิธภัณฑ์สถานก่อนอื่นแล้วจึงดำเนินการในขั้นต่อไปนี้เป็นแนวทางที่น่าจะเกิดปัญหาตามมาน้อยที่สุด เพราะเป็นการเริ่มต้นที่มีวัตถุประสงค์ และเป้าหมายเป็นเครื่องชี้แนะแนวทางในการดำเนินงาน และมีปัจจัยอื่นมาเป็นที่จำกัดน้อยกว่าการเริ่มจากการมีวัตถุสะสม ซึ่งอาจไม่ได้จำกัดขอบเขตของการสะสม ทำให้มีวัตถุสะสมหลากหลาย ซึ่งอาจเข้าหรือไม่เข้ากันกับเรื่องราวที่ต้องการ

จัดแสดงก็ได้ และถ้าจะนำวัตถุสะสมประเภทต่างๆทุกประเภทออกมาเข้าจัดแสดงให้คนชม ก็จะทำให้เนื้อเรื่องที่จัดแสดงไม่มีความต่อเนื่องกัน

๒) แนวคิดรวบยอดในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน

การสะสมวัตถุที่แตกต่างกันออกไป ได้กลายมาเป็นแนวคิดรวบยอดในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ การจัดทำพิพิธภัณฑ์สถานต้องมีการกำหนด หรือวางนโยบายของพิพิธภัณฑ์ ว่าพิพิธภัณฑ์แห่งนี้จะจัดตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์สูงสุดในด้านใด แล้วใช้แนวคิดรวบยอดนั้นเป็นแนวทางในการดำเนินกิจการต่างๆของพิพิธภัณฑ์ และเมื่อใดที่เกิดปัญหาหรือต้องมีการตัดสินใจ การตัดสินใจแต่ละครั้งจะต้องยึดแนวคิดรวบยอดเป็นหลัก แนวคิดรวบยอดของพิพิธภัณฑ์อาจแบ่งได้เป็น ๓ แนวคิด คือ ๑.แนวคิดรวบยอดในการอนุรักษ์วัตถุสะสม เพราะพิพิธภัณฑ์เล็งเห็นว่าวัตถุสะสมเป็นของมีคุณค่า จำเป็นต้องรักษาไว้ในสภาพดีให้มากที่สุด ด้วยเหตุนี้ในการจัดแสดง การนำออกให้บริการจึงต้องคำนึงถึงความปลอดภัยของวัตถุเป็นหลัก ความสวยงาม และการให้ผู้ชมได้เรียนรู้จับต้องจึงเป็นรอง ๒.แนวคิดรวบยอดในการศึกษาค้นคว้า เป็นการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์เพื่อให้บริการแก่ผู้ต้องการศึกษาโดยใช้วัตถุเป็นสื่อ พิพิธภัณฑ์ที่มีแนวคิดรวบยอดชนิดนี้ มักจะเก็บสะสมและจัดแสดงวัตถุไว้เปรียบเทียบกัน โดยจัดแสดงวัตถุจำนวนมาก เพื่อสะดวกในการศึกษาเปรียบเทียบ ๓.แนวคิดรวบยอดเพื่อให้พิพิธภัณฑ์เป็นแหล่งเรียนรู้ แนวคิดนี้มักไม่สนใจว่าจะต้องจัดแสดงวัตถุที่มีคุณค่า สวยงามหรือสมบูรณ์ อาจจัดทำวัตถุจัดแสดงชิ้นใหม่ ให้ผู้ชมได้มีโอกาสจับต้องทดลองใช้งาน หรือสัมผัสอื่นๆ เช่น การดม การดู การจับ การฟัง ผู้ชมสามารถเคาะวัตถุเพื่อฟังเสียงที่เกิดจากการเคาะนั้นได้ แต่ถ้าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีแนวคิดรวบยอดเพื่ออนุรักษ์จะมิยอมให้ผู้ชมได้จับต้อง หรือเคาะ ฯลฯ เพราะเป็นการเสี่ยงที่จะทำให้วัตถุชำรุดหรือแตกหักได้ พิพิธภัณฑ์ที่มีแนวคิดรวบยอดเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ ตัวอย่างเช่น พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์แห่งชาติ หรือศูนย์วิทยาศาสตร์เพื่อการศึกษา ใกล้ท้องฟ้าจำลอง^{๑๔}

๓) การกำหนดขอบเขตของพิพิธภัณฑ์สถาน

การกำหนดขอบเขตของพิพิธภัณฑ์ เพื่อเป็นแนวทางในการเก็บสะสม และจัดแสดงวัตถุพิพิธภัณฑ์ เช่น กำหนดขอบเขตทางภูมิศาสตร์ว่าพิพิธภัณฑ์จะเก็บสะสมและจัดแสดงของที่ทำขึ้นหรือพบในประเทศไทยเท่านั้น กำหนดขอบเขตทางด้านอายุสมัย ว่าพิพิธภัณฑ์จะเก็บสะสมและจัดแสดงเฉพาะวัตถุสมัยสุโขทัยเท่านั้น กำหนดขอบเขตทางหัวเรื่อง ว่าพิพิธภัณฑ์จะเก็บสะสมและจัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาเท่านั้น กำหนดขอบเขตด้านวัสดุ ว่าพิพิธภัณฑ์จะเก็บรวบรวมและจัดแสดงวัตถุที่ทำจากหินหรือที่มีหินเป็นส่วนประกอบเท่านั้น การกำหนดขอบเขตการสะสมและจัดแสดงนี้ จะช่วยให้พิพิธภัณฑ์สามารถดำเนินการได้ตามศักยภาพที่มีอยู่ พิพิธภัณฑ์ที่มีศักยภาพสูง มีพื้นที่อาคารและบริเวณกว้างขวาง ส่วนพิพิธภัณฑ์ที่มีงบประมาณน้อย กำลังคนน้อย ก็ควรที่จะกำหนดขอบเขตให้จำกัดวงแคบๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ประจำตำบล ก็น่าที่จะเก็บรวบรวมและจัดแสดงวัตถุหรือเรื่องราวเฉพาะในตำบลของตนเท่านั้น

^{๑๔} ธีรญา น่วมด้าง, “การนำเสนอรูปแบบการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน จังหวัดอ่างทอง”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (คณะศึกษาศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๘).

๔) วิธีการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถาน

การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานเป็นงานโครงการ คือ จะต้องมีการกำหนดสิ้นสุดโครงการ ส่วนใหญ่ใช้วันเปิดพิพิธภัณฑสถานเป็นวันสิ้นสุดโครงการ แต่มีข้อยกเว้นของพิพิธภัณฑสถานจะสิ้นสุดลง หากเป็นการเริ่มต้นของงานประจำ คือจะต้องมีผู้มารับช่วงความรับผิดชอบของพิพิธภัณฑสถานผู้รับผิดชอบโครงการ เป็นผู้ดูแลรักษาวัตถุพิพิธภัณฑสถาน ดำเนินงานพิพิธภัณฑสถานด้านต่างๆ บำรุงรักษาอาคารสถานที่และการจัดแสดงให้ใหม่สะอาดอยู่เสมอ รวมทั้งบริหารจัดการพิพิธภัณฑสถาน การเขียนโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถาน จึงเป็นการกำหนดแนวความคิดต่างๆ ในการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อเป็นที่รู้กันทั่วในหมู่บุคคลที่เกี่ยวข้อง มีข้อมูลหลักเกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถานระบุไว้ในโครงการรายละเอียดที่จำเป็นจะต้องระบุไว้ในโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถาน มีดังนี้ ชื่อโครงการ ต้องเป็นชื่อที่สั้น กระชับ ได้ใจความ และตรงเป้าหมายของโครงการ ผู้รับผิดชอบโครงการ ระบุหน่วยงานใหญ่ หน่วยงานย่อย บุคคลผู้รับผิดชอบ ที่อยู่ หมายเลขโทรศัพท์ โทรสาร อีเมล เพื่อให้ผู้ที่ต้องการติดต่อสอบถามหาข้อมูลเพิ่มเติม หรือผู้ที่สนใจจะให้ความสนับสนุนด้านต่างๆ สามารถติดต่อตรงถึงผู้รับผิดชอบหลักการและเหตุผล ความจำเป็นที่จะต้องจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานนี้ ประโยชน์ของพิพิธภัณฑสถาน และจะเกิดความเสียหายอย่างไรถ้าไม่ได้จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานดังกล่าว วัตถุประสงค์ในการจัดตั้ง เช่น เพื่อให้เป็นที่เก็บรักษาสมบัติทางวัฒนธรรมอันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป้าหมาย เมื่อจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้นมาแล้ว พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้จะมีเป้าหมายอย่างไร เช่น ทำให้เศรษฐกิจของหมู่บ้านดีขึ้น ลดจำนวนผู้อพยพเข้าไปทำงานในเมืองใหม่ ควรระบุเป้าหมายที่เป็นหน่วยนับได้ชัดเจน โดยมีระยะเวลากำกับด้วยว่าจะถึงเป้าหมายในนั้นในระยะเวลาเท่าใด ระยะเวลาในการดำเนินงาน ระบุจำนวน เดือน ปี ที่ใช้ในการดำเนินงาน และระบุเดือน และปีที่ชัดเจน เช่นระยะเวลา ๒ ปี ๖ เดือน ระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๕๙ - มีนาคม ๒๕๕๒ บุคลากรผู้ร่วมดำเนินงาน ระบุชื่อ-ตำแหน่ง หน่วยงานที่สังกัด วุฒิ ประสบการณ์ ของบุคลากรแต่ละคน บุคลากรที่เป็นที่รู้จักทั่วไปว่ามีความรู้ความสามารถจะเพิ่มความน่าเชื่อถือและความน่าเชื่อถือให้แก่โครงการ ตัวอย่างเช่น โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานเบื้องต้น หากมีนักมานุษยวิทยาที่มีชื่อเสียง เช่น รศ.ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม อยู่ในคณะทำงานด้วย ก็จะเป็นที่เชื่อถือของผู้ที่ได้อ่านเอกสารโครงการ งบประมาณที่ใช้ในโครงการ ระบุโดยละเอียดว่าจะต้องใช้งบประมาณจำนวนเท่าใดในแต่ละขั้นตอนการทำงาน และจะใช้งบประมาณนั้นๆในช่วงระยะเวลาใด ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ที่จัดสรรงบประมาณให้ได้ว่าจะต้องเตรียมเงินไว้เท่าใดในช่วงเวลาแต่ละช่วง เช่น ใช้งบประมาณก่อสร้างอาคารระยะสุดท้ายเป็นเงิน ๑๕ ล้านบาท ในเดือนพฤศจิกายน ๒๕๕๐ ถ้ามีงบประมาณมาจากหลายแหล่ง ก็ระบุด้วยว่าแหล่งใดมีงบประมาณให้เท่าใด เป็นค่าใช้จ่ายส่วนไหนและจะให้มาเดือนปียะไร ขั้นตอนการดำเนินงาน เป็นข้อมูลที่จะแสดงผู้รับผิดชอบโครงการมีความรู้และประสบการณ์ในการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานมาเพียงใด ถ้ามีความรู้และประสบการณ์มากก็จะบอกขั้นตอนได้อย่างละเอียด และถูกต้องใกล้เคียงกับความเป็นจริง ปัญหาและอุปสรรคที่คาดว่าจะได้รับ เป็นอีกข้อมูลหนึ่งที่แสดงว่าผู้เขียนโครงการมีประสบการณ์มากมายเพียงใด การทำงานทุกอย่างมีปัญหาและอุปสรรคมาบ้างน้อยบ้าง ถ้าเคยทำงานมาแล้วจะรู้ว่าจะมีปัญหาเกิดขึ้น เมื่อรู้ปัญหาแล้วต้องบอกวิธีแก้ปัญหาด้วย เพราะถ้ารู้ปัญหาแต่ไม่รู้วิธีแก้ปัญหา งานนั้นก็จะสำเร็จได้โดยยาก ผลที่คาดว่าจะได้รับเมื่อเสร็จโครงการ ซึ่งจะมีทั้งผลทางตรงและทางอ้อม และมีทั้งผลดีและผลเสีย แต่ผลดีจะต้องมีมากกว่าผลเสีย และผลเสียนั้นไม่ก่อให้เกิดความเสียหายร้ายแรง เช่น พิพิธภัณฑสถานจะทำให้เกิดความแตกแยกของคนใน

สังคมในโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์นั้นก็ควรจะต้องลุ่มลึกไป ไม่ควรดำเนินการ วิธีการวัดผล เช่น วัดจากจำนวนผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์ในแต่ละปี วัดจากจำนวนนักเรียนในพื้นที่ที่สามารถสอบผ่านข้อสอบกลางระดับชาติด้านสังคมศึกษาได้สูงขึ้น วัดจากแบบสอบถามประชาชนในชุมชน วัดจากจำนวนภาชีอาคารที่เก็บได้ในพื้นบ้าน

๕) ประเภทของพิพิธภัณฑ์

พิพิธภัณฑ์ที่จัดขึ้นในระยะแรก ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายในการรวบรวมวัตถุเพื่อวัตถุประสงค์ประการใดประการหนึ่งโดยเฉพาะ คงเป็นแต่เพียงการเก็บรวบรวมวัตถุที่น่าสนใจไว้เท่านั้นจนกระทั่งเมื่อกิจการพิพิธภัณฑ์เจริญขึ้น ระบบและแนววิถีแห่งการบริหารและการศึกษาที่มีจุดหมายเป็นเฉพาะวิชา การแบ่งแยกชนิดหรือประเภทของพิพิธภัณฑ์จึงได้เกิดขึ้นสถานการณ์พิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติ ได้จำแนกชนิดของพิพิธภัณฑ์ออกเป็นสาขาต่าง ๆ จำนวน ๙ สาขา^{๑๑} ดังนี้

๑. พิพิธภัณฑ์สถานทางศิลปะ (Museum of Arts) เป็นพิพิธภัณฑ์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นแหล่งรวบรวมผลงานทางศิลปะ
๒. พิพิธภัณฑ์สถานศิลปะร่วมสมัย (Gallery of Contemporary Arts) เป็นพิพิธภัณฑ์สถานศิลปะสมัยใหม่ ทำหน้าที่รวบรวมศิลปะร่วมสมัย
๓. พิพิธภัณฑ์สถานทางธรรมชาติวิทยา (Natural History Museum) เป็นพิพิธภัณฑ์ที่ได้พัฒนามาจากการรวบรวมวัตถุในแบบต่าง ๆ เช่น ธรณีวิทยา พฤกษศาสตร์ สัตวศาสตร์ มานุษยวิทยา ฯลฯ
๔. พิพิธภัณฑ์สถานทางวิทยาศาสตร์และเครื่องจักรกล (Museum of Science and Technology) เป็นพิพิธภัณฑ์ที่แสดงเรื่องราวการคิดค้นเกี่ยวกับการหาเครื่องผ่อนแรงและการวิเคราะห์เรื่องราวของจักรวาลอันกว้างใหญ่ วงการพิพิธภัณฑ์สถานเรียกพิพิธภัณฑ์สถานชนิดนี้ว่า พิพิธภัณฑ์สถานทางวิทยาศาสตร์และเครื่องจักรกล
๕. พิพิธภัณฑ์สถานทางมานุษยวิทยาและชาติพันธุ์วิทยา (Museum of Anthropology and Ethnology) เป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีขอบเขตงานกว้างขวาง มีวัตถุประสงค์ที่จะส่งเสริมให้มนุษย์แต่ละเผ่าพันธุ์ได้เข้าใจในวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน
๖. พิพิธภัณฑ์สถานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี (Museum of History and Archaeology) เป็นพิพิธภัณฑ์ที่เป็นแหล่งแสดงเรื่องราวความเป็นมาของมนุษย์ในอดีต ทางสภาพการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติถือว่าเป็นพิพิธภัณฑ์สถาน ที่สร้างความเข้าใจทางสังคมมนุษย์ที่สำคัญยิ่ง
๗. พิพิธภัณฑ์สถานประจำเมืองหรือพื้นบ้าน (Regional Museum – City Museum) เป็นพิพิธภัณฑ์สถานแสดงเรื่องราวของพื้นบ้าน
๘. พิพิธภัณฑ์สถานแบบพิเศษ (Specialized Museum) พิพิธภัณฑ์ประเภทนี้ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เช่น ศิลปประยุกต์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และการศึกษาด้านสังคมต่าง ๆ

^{๑๑} พลวัฒน์ วัฒนทอง, พิพิธภัณฑ์ไทยในศตวรรษใหม่, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๕), หน้า ๒๐-๒๒.

๙. พิพิธภัณฑ์สถานของมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษา (University Museum) พิพิธภัณฑ์ประเภทนี้ จัดตั้งขึ้นโดยสถาบันการศึกษา มีวัตถุประสงค์เฉพาะตามความต้องการของสถาบันการศึกษานั้น ๆ

จากหลักการแบ่งแยกชนิดหรือประเภทของพิพิธภัณฑ์ของสภาการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติ ทำให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจประเภทต่าง ๆ คือพิพิธภัณฑ์สถานหรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน การจัดแบ่งประเภทของพิพิธภัณฑ์ นอกจากการแบ่งตามแนวทางของสภาการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติแล้ว ยังมีการจัดแบ่งในลักษณะอื่น ๆ อีก ตามแนวทางที่นักการพิพิธภัณฑ์กำหนด เช่น ได้แบ่งพิพิธภัณฑ์ออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. แบ่งตามลักษณะการบริหาร

การแบ่งประเภทพิพิธภัณฑ์ตามลักษณะการบริหารนี้ เป็นการแบ่งตามสถานะของผู้เป็นเจ้าของเป็นหลัก บางพิพิธภัณฑ์จัดตั้งขึ้นโดยรัฐบาลกลาง บางพิพิธภัณฑ์จัดตั้งขึ้นโดยหน่วยงานเฉพาะ เช่น พิพิธภัณฑ์ของสถานศึกษา เป็นต้น ในขณะที่บางแห่งเป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคล แต่ละพิพิธภัณฑ์ที่จัดตั้งขึ้นในลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้จะมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินงานที่ต่างกันออกไป และสามารถแบ่งออกเป็นประเภทย่อย ๆ ได้ ดังนี้

๑.๑ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เป็นพิพิธภัณฑ์สำหรับสาธารณชนที่เกิดขึ้นในสมัยแรกในแต่ละประเทศ ส่วนใหญ่เป็นพิพิธภัณฑ์ที่พัฒนามาจากพิพิธภัณฑ์ส่วนพระมหากษัตริย์ที่ตกทอดมาเป็นของรัฐบาลกลาง เช่นเดียวกับพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย

๑.๒ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านหรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน เป็นพิพิธภัณฑ์ที่จัดตั้งขึ้นและบริหารจัดการโดยองค์การบริหารส่วนพื้นบ้าน (เมือง/จังหวัด/เทศบาล/ตำบล ฯลฯ) เพื่อการประชาสัมพันธ์เรื่องราวของพื้นบ้าน และ/หรือ เรื่องราวที่พื้นบ้านนั้น ๆ สนใจ และยังเป็นสถานที่จัดกิจกรรมด้านต่างๆของพื้นบ้าน เช่น พิพิธภัณฑ์เมือง เป็นต้น

๑.๓ พิพิธภัณฑ์ของหน่วยงาน เป็นพิพิธภัณฑ์ที่บริหารจัดการโดยหน่วยงาน (กระทรวง กรม สถานศึกษา ฯลฯ) ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อประชาสัมพันธ์เรื่องราวของหน่วยงาน ซึ่งทำให้ลักษณะเนื้อหาวิชาการจะเป็นเฉพาะเรื่อง เช่น พิพิธภัณฑ์ของสถานศึกษาต่าง ๆ

๑.๔ พิพิธภัณฑ์ของเอกชน เป็นพิพิธภัณฑ์ที่บริหารจัดการโดยภาคเอกชน หรือส่วนบุคคลที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อประชาสัมพันธ์เรื่องราวของหน่วยงานเอกชน หรือเฉพาะเรื่องที่บุคคลนั้น ๆ ให้ความสนใจ

๒. แบ่งตามประเภทของวัตถุที่รวบรวมหรือตามสาขาวิชา

นอกจากการจัดแบ่งประเภทของพิพิธภัณฑ์ตามลักษณะการบริหารแล้ว พิพิธภัณฑ์ยังสามารถจัดแบ่งออกได้ตามลักษณะเนื้อหาทางวิชาการ และประเภทของวัตถุที่รวบรวมประเภทของพิพิธภัณฑ์ชนิดนี้ ได้แก่ ประเภททั่วไป ประเภทโบราณคดี ประเภทประวัติศาสตร์ ประเภทประวัติศาสตร์ศิลปะ และ ประเภทมานุษยวิทยา ชาติพันธุ์วิทยาจากหลักการแบ่งแยกชนิดหรือประเภทของพิพิธภัณฑ์ของสภาการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติตามลักษณะการบริหาร ทำให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจแนวทางการจัดประเภทตามหลักบริหารต่าง ๆ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ จะได้นำไปเป็นแนวทางใน

การสัมภาษณ์ การจัดการการบริหารที่จะใช้สำหรับโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านของตำบลหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ที่เหมาะสม^{๒๐}

๖) บทบาทหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์

พิพิธภัณฑ์ เป็นสถาบันของประชาชน เป็นศูนย์กลางชุมชนและบริการชุมชนซึ่งประกอบด้วยคนทุกประเภท ทุกวัย ทุกระดับการศึกษา เป็นสถานที่ที่ให้ความรู้และความเพลิดเพลินใจ พิพิธภัณฑ์จะต้องปฏิบัติหน้าที่เพื่อประโยชน์ของชุมชน เชื่อมโยงอดีต ปัจจุบันและอนาคต งานของพิพิธภัณฑ์จึงเป็นสิ่งสำคัญทุกชั้นตอนที่จะละเลยมิได้ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ชมเกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ และประกอบด้วยการรวบรวมวัตถุการตรวจสอบจำแนกแยกประเภทและศึกษาวิจัย การบันทึกหลักฐาน การซ่อมสงวนรักษาวัตถุรักษาความปลอดภัย การจัดแสดง การให้การศึกษา หน้าที่ทางสังคมหน้าที่ดังกล่าวเป็นบทบาทหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ทุกประเภท

๖.๑) การรวบรวมวัตถุ พิพิธภัณฑ์จะก่อกำเนิดขึ้นได้ในเบื้องต้นจะต้องมีการสะสมรวบรวมวัตถุสิ่งของต่าง ๆ วิธีการรวบรวมวัตถุมีหลายวิธีการ เช่น การรับบริจาควัตถุจากประชาชน การรวบรวมวัตถุจากผลการขุดค้นทางโบราณคดี การรวบรวมโดยการจัดซื้อ เป็นต้น

๖.๒) การตรวจสอบและจำแนกแยกประเภทและศึกษาวิจัย เมื่อมีการรวบรวมวัตถุเข้าในพิพิธภัณฑ์ ต้องมีการตรวจสอบได้ว่าเป็นอะไรภัณฑารักษ์ต้องมีความรู้ความชำนาญ พอที่จะจำแนกแยกประเภทที่มาของวัตถุ อายุ แบบ สมัยมีที่มาอย่างไร

๖.๓) การทำบันทึกหลักฐาน เป็นการจัดทำทะเบียนวัตถุทุกชิ้นที่รวบรวมเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ เพื่อไม่ให้สูญหายและป้องกันการทุจริตจากเจ้าหน้าที่ และที่สำคัญใช้เป็นหลักฐานทางวิชาการ เพราะเป็นทะเบียนประวัติ หลักฐานในเรื่องที่มาของวัตถุ การตรวจสอบการจำแนกแยกประเภท การกำหนดอายุ ซึ่งสำคัญสำหรับการศึกษาค้นคว้านำไปใช้อ้างอิงได้

๖.๔) การซ่อมสงวนรักษาวัตถุ การซ่อมสงวนรักษาวัตถุเป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ต้องสงวนรักษาวัตถุไว้ให้คงทนถาวร ไม่เสื่อมสภาพ วัตถุบางชิ้นอาจมีการชำรุดเสียหายมาก่อนเข้าพิพิธภัณฑ์ จึงเป็นหน้าที่ที่พิพิธภัณฑ์ต้องมีการป้องกันการเสื่อมสภาพของวัตถุและหาวิธีหยุดยั้งซ่อมแซมตามความจำเป็น

๖.๕) การจัดแสดง เป็นภารกิจอย่างหนึ่งของภัณฑารักษ์ และผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง พิพิธภัณฑ์ที่ใดจัดแสดงได้ดี ก็จะได้ดึงดูดความสนใจของประชาชนได้ วัตถุประสงค์ของการจัดแสดง คือ เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาและความเพลิดเพลิน การจัดแสดงนิทรรศการนั้นต้องมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงอยู่เสมอ ไม่ให้ผู้เข้าชมเบื่อหน่าย นอกจากการแสดงผลแบบถาวรแล้วพิพิธภัณฑ์อาจจัดแสดงพิเศษหรือหรือชั่วคราวเพื่อเรียกร้องให้ประชาชนเข้าใช้บริการตลอดเวลา

๖.๖) การให้การศึกษา พิพิธภัณฑ์มีบทบาทในการให้การศึกษาพิพิธภัณฑ์ควรมีกิจกรรมและบริการด้านการศึกษา มีเจ้าหน้าที่การศึกษารับผิดชอบดำเนินกิจกรรมแก่เยาวชน และประชาชนทุกประเภท ซึ่งรวมถึงบุคคลประเภทพิเศษ เช่น ผู้พิการในลักษณะต่างๆนอกจากจะ

^{๒๐} พระปลัดประพจน์ สุภาโต, “บทบาทพิพิธภัณฑ์ในการพัฒนาชุมชน : พหุกรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒).

จัดบริการในพิพิธภัณฑ์แล้ว ยังมีการจัดกิจกรรมนำวัตถุออกไปแสดงให้ความรู้ ความเพลิดเพลินแก่ชุมชนที่ห่างไกลอีกด้วยจากหลักการหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์^{๒๑}

๓) แนวคิดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านหรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน

ในปัจจุบันประเทศไทยเรามีพิพิธภัณฑ์มากมายหลายประเภท พิพิธภัณฑ์ที่เรารู้จักกันทั่วไปนั้นคือ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สังกัดกรมศิลปากร ซึ่งมีอยู่หลายจังหวัด เป็นสถานที่ให้ความรู้ มีการจัดแสดงสิ่งของในระดับที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นชาติ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ ๆ พิพิธภัณฑ์นั้นวันจะมีบทบาทในสังคมไทยมากขึ้น เพราะเป็นหน่วยงานที่อนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม แต่นอกจากพิพิธภัณฑ์ของกรมศิลปากรแล้ว ยังมีพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านหรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านที่แสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวทางด้านสังคมวัฒนธรรมโดยตรง ในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้มีการเคลื่อนไหวทางภาคสังคม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลที่เป็นผู้นำของพื้นบ้านในชุมชนทางด้านวัฒนธรรมแต่เดิม ซึ่งมีหลายวัด เนื่องจากวัดเป็นศูนย์รวมทางด้านสังคมพื้นบ้าน จึงมีผู้นำคือ พระภิกษุ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านโดยส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นในหลายจังหวัดนั้นเริ่มมาจากพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำพื้นบ้านทั้งสิ้น ซึ่งเป็นความเคลื่อนไหวจากสำนักของมนุษย์นั่นเอง พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจึงมีบทบาทสำคัญต่อการเรียนรู้ในพื้นบ้านไว้ดังนี้ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านคือการสร้างการศึกษานอกระบบให้แก่เด็ก ที่สามารถทำให้มองเห็นมิติอยู่ ๓ มิติด้วยกัน คือ

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในพื้นบ้าน
๒. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของพื้นบ้าน
๓. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ

การเกิดขึ้นของ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านเป็นการปฏิรูปการศึกษาภาคสังคม เพราะเกิดจากการเคลื่อนไหวของภาคสังคม เพื่อให้พิพิธภัณฑ์เป็นแหล่งเรียนรู้ และถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ดีของคนในพื้นบ้าน ให้กับคนในพื้นบ้านได้รับรู้ กระบวนการรู้จักตนเองก็จะเกิดขึ้น และการรู้จักผู้อื่นในการพบปะแลกเปลี่ยนกันก็จะเกิดขึ้นตามมา ซึ่งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจะมีส่วนช่วยให้การปฏิรูปการศึกษานั้นดีขึ้น เพราะเป็นสิ่งที่ผลิตองค์ความรู้ให้กับเด็กและผู้คนในสังคมได้รับรู้ ผู้ที่จะทำพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านต้องหยุดวิธีการแบบเดิมที่รัฐเคยจัดทำมา คือ คิดแบบของพิพิธภัณฑ์ ก่อนเป็นสิ่งแรก แต่ละเลยเรื่องภายใน ผู้จัดสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงวิธีคิดใหม่ ใช้ความรู้เป็นตัวนำคือ ไม่ต้องเน้นรูปแบบ ในการจัดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนั้น ประเด็นแรกคือ ต้องได้สาระหรือความรู้ของพื้นบ้าน ซึ่งมีมิติในสังคมไทยเกี่ยวกับการจัดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน คือ มิติของพื้นที่และดินแดน ประเทศไทยเป็นดินแดนที่มีอายุเก่าแก่และมีความเป็นมายาวนาน มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง และเป็นดินแดนที่มีความสมบูรณ์ มีผู้คนหลายกลุ่มหลายเหล่า เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยมาเป็นระยะเวลาหลายพันปีมาแล้ว เพราะฉะนั้นผู้คนในแต่ละพื้นบ้านจึงมีอดีตเป็นของตนเอง สิ่งเหล่านี้เป็นฐานและสำนักพื้นบ้านมักเกิดขึ้นจากสิ่งเหล่านี้เป็นอันดับแรก และสิ่งเหล่านี้ก็คือ ประวัติศาสตร์พื้นบ้าน ซึ่งประกอบไปด้วย ๒ ส่วนใหญ่ ๆ กล่าวคือ ประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง โบราณสถานต่างในพื้นที่ของพื้นบ้าน ที่เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และ

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗-๔๘.

สภาพแวดล้อม กล่าวคือถ้าอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีลักษณะเช่นนี้แล้วมนุษย์จะสามารถตั้งถิ่นฐานได้อย่างไร ขณะเดียวกันโบราณวัตถุสถานเหล่านี้ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งนอกเหนือธรรมชาติอีกด้วย เพราะได้เกิดการก่อสร้างศาสนสถานหลายแห่งขึ้นมา สิ่งเหล่านี้เท่ากับเป็นการสร้างประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่บ้านนั้นขึ้นมา จึงเป็นหน้าที่ของพื้นที่บ้านเองที่ต้องตีความเพื่อสร้างประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมให้ได้ประวัติศาสตร์ของสังคมพื้นที่บ้าน หมายถึงความเป็นมาของผู้คนภายในพื้นที่บ้านนั้น ว่ามีการเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งชุมชนเมื่อใด และมีการสืบทอดต่อกันมาถึงปัจจุบันเมื่อใด เป็นประวัติความเป็นมาของผู้คนที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับผู้คนที่อยู่สืบทอดกันมา เรื่องราวของอดีตที่ไม่ทราบว่าเป็นบ้านแต่เดิมนั้นมีใครอยู่อาศัยมาก่อนหน้านี้แล้วบ้าง แต่ได้ทั้งร่องรอยที่เป็นหลักฐานทางด้านวัฒนธรรมไว้ซึ่งทำให้เห็นความเจริญความเป็นมา แล้วจึงเกิดการตีความว่าอดีตนั้นเป็นอย่างไร เหตุการณ์ในอดีตของกลุ่มคนเหล่านี้จึงออกมาในรูปของตำนาน ซึ่งตำนานดังกล่าวนี้เองที่เป็นเสมือนตัวเชื่อมระหว่างประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ทางสังคม เพราะฉะนั้นเมืองเก่าที่ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้สร้างไว้นั้น จึงได้ถูกตีความว่าเป็นเมืองพระรถบ้าง เป็นต้น ความรู้พื้นที่บ้านเหล่านี้เป็นเรื่องภายใน ซึ่งผู้คนภายนอกไม่อาจทราบได้ เพราะฉะนั้นสิ่งเหล่านี้ถ้าสร้างขึ้นเป็นองค์ความรู้ และนำมาจัดเป็นพิพิธภัณฑ์พื้นที่บ้านขึ้นมาจะส่งผลให้ผู้คนได้รู้จักตนเองมากขึ้น ขณะเดียวกันยังเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้คนต่างถิ่นได้เข้ามารู้จักอีกด้วย กล่าวถึงประเด็นของวัฒนธรรมกับการจัดพิพิธภัณฑ์ชุมชน ไว้ดังนี้

๑. พิพิธภัณฑ์ต้องแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของชุมชนต่าง ๆ โดยเสนอโครงสร้างและระบบที่เป็นจริง แล้วอธิบายกฎเกณฑ์ของชุมชนนั้น หมายถึง พิพิธภัณฑ์ต้องอธิบายความเป็นจริงของชุมชน แสดงให้เห็นโครงสร้างของระบบที่เป็นจริง

๒. แสดงให้เห็นอุดมคติชุมชน การเมือง สังคม

๓. แสดงให้เห็นความจริงในอดีต แล้วนำเสนอสถานการณ์ที่กำลังเผชิญอยู่เพื่อให้เกิดการตระหนัก ปรับปรุงคุณภาพชีวิต

การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ทางมานุษยวิทยา ซึ่งรวมถึงพิพิธภัณฑ์พื้นที่บ้านว่า การจัดพิพิธภัณฑ์ในลักษณะนี้ไม่ควรแสดงแต่เพียงวัฒนธรรมชั้นสูงของแต่ละเผ่าชน ควรเน้นหนักในด้านสังคมมนุษย์ทั่วไปในผืนดินนั้นว่า ได้เคยมีชีวิตความเป็นอยู่เช่นไร โดยนำเสนอสิ่งอันเป็นสัญลักษณ์พิเศษแสดงออกให้ประชาชนได้เห็นความคิดเห็นเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์พื้นที่บ้านไว้ว่า พิพิธภัณฑ์ประเภทนี้เน้นความเรียบง่าย ไม่ต้องสวยหรูหราราวโอโงะ พื้นที่กว้างขวางใหญ่โต ตัวอาคารอาจเป็นบ้านเก่าตึก หรือห้องแถว โกดังที่เลิกใช้แล้ว ห้องเรียนในโรงเรียนหรืออาจเป็นอาคารในวัด เช่น วิหาร ศาลาการเปรียญ ศาลาวัด โบสถ์เก่า จะเหมาะสำหรับการจัดให้เป็นพิพิธภัณฑ์พื้นที่บ้านเพื่อชุมชนชาวบ้านเพราะวัดมักจะเป็นศูนย์ศิลปวัตถุ ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ของชุมชนในพื้นที่บ้าน เนื่องจากคนมักมีศรัทธา นำของไปถวายวัดบพทบาทหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์พื้นที่บ้านไว้ในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องพิพิธภัณฑ์พื้นที่บ้านในประเทศไทยไว้ว่า บทบาทหน้าที่ที่พิพิธภัณฑ์ควรปรับเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติอาจแบ่งออกได้เป็น ๓ บทบาท ดังนี้ คือ

๑. บทบาททางสังคมและวัฒนธรรม

ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน การพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนต่าง ๆ ในสังคมอย่างมากมาย เนื่องจากความ

เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจยังไม่สัมพันธ์กับความเติบโตทางวัฒนธรรม ประกอบกับความเจริญทางการสื่อสาร ทำให้พื้นบ้านได้รับข่าวสารจากทุกสื่อ แม้จะมีผลดี คือ ทำให้ชาวบ้านรู้ข่าวคราวความเจริญด้านต่าง ๆ แต่ในทางกลับกัน ความรู้ "ดีกว่า-ด้อยกว่า" ที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบให้ชาวบ้านลดความภาคภูมิใจในพื้นที่บ้านของตน เกิดความนิยมต่อสิ่งใหม่ที่ได้รับรู้ จึงทำให้ละเลยขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมา และปรับวิถีการดำเนินชีวิตตามค่านิยมสมัยใหม่สภาวะการณ์เช่นนี้จะทำให้มรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้านสูญหายไปได้ในที่สุด

๒. บทบาททางเศรษฐกิจ

พิพิธภัณฑ์สามารถมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจของชาติได้ทั้งในส่วนกลางและในพื้นที่บ้าน แม้ว่าบทบาทด้านเศรษฐกิจจะไม่เด่นชัดเท่าบทบาททางสังคม แต่ในการพัฒนาทางเศรษฐกิจก็ส่งผลกระทบให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่บ้านได้ อันเนื่องมาจากเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวสามารถใช้พิพิธภัณฑ์เป็นเครื่องกระตุ้นความสนใจ ส่งผลต่อการเพิ่มรายได้ของชุมชนนั้น

๓. บทบาททางการเมือง

พิพิธภัณฑ์มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการสร้างความรู้สึกรักพื้นที่บ้านนิยมให้แก่คนในพื้นที่บ้านโดยปลูกฝังให้คนในพื้นที่บ้านเข้าใจถึงประวัติความเป็นมาพัฒนาการของสังคม ภูมิปัญญาดั้งเดิมของพื้นที่บ้าน และเปิดโอกาสให้คนในพื้นที่บ้านได้ศึกษาถึง "รากเหง้า" และเห็นคุณค่าของพื้นที่บ้านของตน

กล่าวโดยสรุป พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านหรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านมีความสำคัญ เพราะเป็นกลไกสำคัญเพื่อการศึกษาอนุรักษ ที่ให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่บ้านช่วยอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยช่วยอนุรักษ์สิ่งของที่มีความหมายทางวัฒนธรรมไม่ให้กระจัดกระจายหรือสูญหาย เพื่อให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้แนวคิดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านหรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน นี่ทำให้ผู้วิจัยทราบถึงรายละเอียดและพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านคือการสร้างการศึกษาอนุรักษให้แก่เด็ก ที่สามารถทำให้มองเห็นมิต้อยู่ ๓ มิติ ซึ่งจะทำให้ผู้วิจัยนำไปเป็นประเด็นในการสัมภาษณ์ว่าในแต่ละมิติการจัดแสดง ของโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านของตำบลหน้าพระธาตุอำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรีจะจัดแสดงเรื่องราวใด อย่างไร^{๒๒}

๔) แนวคิดเกี่ยวกับการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์

หน้าที่ประการสำคัญที่สุดของพิพิธภัณฑ์ คือ การให้ความรู้แก่ประชาชนในรูปแบบของการดูวัตถุต่าง ๆ แทนการฟังหรือการศึกษาข้อความในเอกสารซึ่งยาวมากเกินไปจะอ่านได้หมด เพราะฉะนั้นการจัดนิทรรศการจึงเป็นกิจกรรมที่สำคัญที่พิพิธภัณฑ์แต่ละแห่งจะขาดเสียมิได้ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งใดจะได้รับความร่วมมือร่วมใจจากประชาชนมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับมาตรฐานของการจัดนิทรรศการ การจัดนิทรรศการจึงเป็นกระบวนการสื่อสารที่สำคัญยิ่งการสื่อสารทางนิทรรศการจะเกิดขึ้นในทุก ๆ จุดของการจัดแสดงผ่านสื่อต่างๆที่พิพิธภัณฑ์จัดเตรียมไว้ให้ ซึ่งไม่ควรจำกัดไว้เพียงสื่อประเภทหนึ่ง หรือเป็นการรับรู้ด้วยการมองเห็นเพียงอย่างเดียว แต่ควรเป็นสื่อที่ผู้ชมสามารถเรียนรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๖ (รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสและความคิดคำนึง) ได้ในนิทรรศการเดียวกัน ซึ่งหมายความว่านิทรรศการจะต้องส่งต่อเนื้อหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ชมทราบจากผู้จัด

^{๒๒} อ้างแล้ว, หน้า ๖๓.

(พิพิธภัณฑ) กำลังกล่าวถึงอะไร และมีความเข้าใจในเรื่องราว เนื้อความนั้นอย่างถูกต้องชัดเจน สำหรับผู้ชมแล้ว การเข้าชมนิทรรศการ คือ การเรียนรู้ด้วยประสบการณ์นั่นเองประเภทของ นิทรรศการ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. นิทรรศการที่เน้นวัตถุเป็นหลักสำคัญ เป็นการจัดแสดงที่ใช้จัดอยู่ในพิพิธภัณฑศิลปะ หรือ พิพิธภัณฑพื้นบ้านในระยะเริ่มแรก ซึ่งอาจแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ จัดแสดงวัตถุโดยเน้น วัตถุเดี่ยว ๆ และการจัดแสดงโดยให้เห็นความเป็นมา ความเกี่ยวข้องของวัตถุที่มีต่อศาสนา สังคม วัฒนธรรม หรือคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ซึ่งเป็นส่วนประกอบภายนอกนิทรรศการ ชนิดนี้วัตถุแต่ละชิ้นสามารถจะอยู่ได้ด้วยตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องต่อเนื่องกับวัตถุชนิดอื่นแต่อย่างใด

๒. นิทรรศการที่เป็นการนำเสนอปรากฏการณ์ เป็นลักษณะการจัดของพิพิธภัณฑ วิทยาศาสตร์เป็นส่วนใหญ่

๓. นิทรรศการที่มีเนื้อหาเป็นนามธรรม การจัดนิทรรศการในลักษณะนี้ จะต้องถ่ายทอด เรื่องราวด้านความคิด ความเชื่อออกมาให้เป็นรูปธรรม จึงต้องมีการเขียนบท สร้างสื่อ เพื่อถ่ายทอด 15 เรื่องราวต่าง ๆ การจัดแสดงจะต้องให้มีความต่อเนื่องของเนื้อหาแต่ละส่วนอย่างชัดเจนเพราะแต่ละ ส่วนต่างมีความสำคัญเป็นภาพรวมของเนื้อหา จึงควรเรียบเรียงข้อมูลนามธรรมเหล่านี้ให้เป็น รูปธรรมที่ชัดเจน

พิพิธภัณฑสถานหลายแห่งในปัจจุบัน ได้จำแนกการจัดนิทรรศการออกตามกลุ่ม ประชาชนกลุ่มใหญ่ ๆ ๓ กลุ่ม โดยอาศัยความรู้และระดับปัญญา คือกลุ่มที่ ๑ สำหรับเด็กอายุ ประมาณ ๑๒ ปีเป็นอย่างมาก เน้นให้เห็นลักษณะห้องแสดงตามความนึกคิดของเด็ก โลกของความ ตื่นเต้นมหัศจรรย์ โดยคำนึงถึงจิตวิทยาทางการศึกษาของเด็กเป็นหลักสำคัญ กลุ่มที่ ๒ สำหรับผู้ชม หนุ่มสาว ซึ่งไม่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญโดยเฉพาะ ต้องใช้อุปกรณ์ประกอบเรื่องการจัดแสดงต้อง เชื่อมโยงข้อเท็จจริง เพื่อโน้มน้าวให้เขาเห็นคุณค่า ต้องใช้สีเพื่อดึงดูดใจและวิธีการจัดเป็นแบบศิลปะ และบางครั้งต้องใช้เสียงช่วย คำบรรยายบนแผ่นป้ายต้องมีข้อความที่น่าสนใจ วัตถุต้องถูกต้องตาม ความเป็นจริงและสัมพันธ์กับครุภัณฑ์ต่าง ๆ กลุ่มที่ ๓ สำหรับผู้เข้าชมที่เป็นผู้เชี่ยวชาญ มีความรู้ทั้ง ทางทฤษฎีและการปฏิบัติ ทั้งมีความรู้เฉพาะวิชาเป็นพิเศษ ผู้ชมประเภทนี้สนใจในการวิเคราะห์ เนื้อหาของวัตถุอย่างละเอียดลออต้องการดูวัตถุมาก ๆ เพื่อประกอบการศึกษาของพวกเขา ผู้ชม ประเภทนี้ไม่ต้องการการจัดแสดงแบบศิลปะ เพราะต้องการดูวัตถุและเรื่องราวมากกว่าผลการตีความ และคำบรรยายในห้องแสดงและพร้อมที่จะทักท้วงโน้มน้าวเจ้าหน้าที่ให้คล้อยตามความคิดเห็นของ เขา การจัดควรเน้นหนักในเรื่องระเบียบและการเปรียบเทียบวัตถุเป็นหลักสำคัญ

กล่าวโดยสรุป นิทรรศการในพิพิธภัณฑมีความสำคัญมาก ในฐานะที่เป็นสื่อใน พิพิธภัณฑ โดยเป็นสื่อที่มีความใกล้เคียงกับหนังสือ และภาพยนตร์ มุ่งเน้นให้ผู้ชมได้รับทั้งสาระและ ความบันเทิงไปในเวลาเดียวกัน ความสนุกสนานเพลิดเพลินในระหว่างการเข้าชม ถือเป็น ประสบการณ์สำคัญที่ผู้ชมควรจะได้รับ ในขณะที่เดียวกันการถ่ายทอดเนื้อหาทางวิชาการ ก็ควรได้รับ การนำเสนออย่างเหมาะสมด้วย นิทรรศการมิใช่สื่อประเภทหนังสือเรียน หรือสื่อประกอบการเรียน การสอนในห้องเรียน แต่ในขณะที่เดียวกันก็ได้เน้นในด้านการให้ความบันเทิงแต่อย่างใด แต่เป็น ส่วนผสมทั้งสองสิ่งในปริมาณที่เหมาะสมต่อการเรียนรู้ระหว่างเข้าชมเป็นการเรียนรู้ด้วยความรู้สึก ด้วยความสนใจ และด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลิน แนวคิดเกี่ยวกับการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ ทำ

ให้ผู้วิจัยทราบถึงรายละเอียดจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ ซึ่งจะทำให้ผู้วิจัยนำไปเป็นประเด็นในการสัมภาษณ์ว่าในการจัดแสดง ของโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านของตำบลหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี จะจัดแสดงเรื่องราวใด อย่างไร

๙) แนวคิดเกี่ยวกับการวางแผนและการบริหารโครงการ

๙.๑) การวางแผน

การวางแผน (Planning) คือกระบวนการของการกำหนดเป้าหมาย (Objectives) และวิธีปฏิบัติเพื่อไปสู่เป้าหมายนั่นเอง ส่วนคำว่าเป้าหมาย จะหมายถึงผลลัพธ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่ต้องการบรรลุกระบวนการวางแผน ประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ๕ ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

๑. กำหนดเป้าหมาย โดยการระบุผลลัพธ์ที่ต้องการบรรลุในอนาคตคืออะไรเป้าหมายควรชัดเจนและเจาะจงเพื่อจะได้รู้ว่าสามารถบรรลุเป้าหมายได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใดหลังจากดำเนินการตามแผนแล้ว

๒. ประเมินตนเองเมื่อเทียบกับเป้าหมาย เพื่อจะทราบถึงจุดยืนในปัจจุบันว่าห่างไกลจากเป้าหมายที่ต้องการเพียงใด

๓. กำหนดสมมติฐานเกี่ยวกับเงื่อนไขในอนาคตด้วยการคาดคะเนว่าจะเกิดอะไรขึ้นในอนาคต แล้วกำหนดเป็นข้อสมมติฐาน

๔. ระบุวิเคราะห์และเลือกทางเลือกเพื่อการปฏิบัติในขั้นนี้ คือการบรรลุทางเลือกต่าง ๆ ที่อาจเป็นไปได้ภายใต้ข้อสมมติฐานในข้างต้น

๕. นำแผนไปปฏิบัติและประเมินผล เป็นขั้นที่นำแผนไปสู่การปฏิบัติจริง และติดตามประเมินผลความก้าวหน้าของแผนวิทยา ได้สรุปกระบวนการวางแผนทั้ง ๕ ขั้นตอนข้างต้น โดยจัดทำเป็นแผนภูมิ ดังนี้

โดยสรุปแล้วการวางแผนเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับทุกองค์การ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินงานโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านของตำบลหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี จะต้องยึดหลักการตามกระบวนการวางแผนด้วย ทั้งนี้เพราะการวางแผนจะเป็นเครื่องมือช่วยลดการตัดสินใจเฉพาะหน้าสร้างการเตรียมการสำหรับอนาคต ช่วยลดความเสี่ยงและความไร้ประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรขององค์การ เป็นสิ่งที่จะช่วยกำหนดทิศทางเดินในอนาคตที่ชัดเจนให้กับองค์การ และนำไปสู่การควบคุมผลงานขององค์การด้วย หากไร้ซึ่งการวางแผนก็เท่ากับองค์การทำงานไปตามยถากรรม ขาดการมองเห็นโอกาสและอุปสรรคซึ่งจะทำให้เป็นการยากแก่องค์การที่จะเติบโตและอยู่รอดได้ในสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

๙.๒) การบริหารโครงการ

การบริหารโครงการ หมายถึงกิจกรรมในการบริหารทรัพยากรและกิจกรรมอื่น ๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้องค์ความรู้ด้านการบริหารโครงการ การวางแผนโครงการนั้นมีขั้นตอนต่าง ๆ เป็นลำดับขั้น ดังต่อไปนี้ กำหนดเป้าหมาย ประเมินตนเองเมื่อเทียบกับเป้าหมาย กำหนดสมมติฐานเกี่ยวกับเป้าหมายในอนาคต ระบุ วิเคราะห์ และทางเลือกนำแผนไปปฏิบัติและประเมินผล

๑. การจัดทำโครงสร้างรายการงาน (Work Breakdown Structure) การจัดทำโครงสร้างรายการงาน เป็นการแจกแจง แยกแยะรายการงาน หรือรายการกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นในโครงการทั้งหมดออกมาเป็นรายกิจกรรม

๒. การออกแบบโครงสร้างองค์การ โครงการ (Project organization) หลังจากที คณะทำงานได้แบ่งแยกการดำเนินงานออกเป็นกลุ่มและตามประเภทงานแล้ว ขั้นตอนต่อไป คือการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงานที่ต้องรับผิดชอบ โดยจัดทำในรูปการวางโครงสร้างของโครงการ เพื่อให้การทำงานบรรลุผลสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

๓. การกำหนดความรับผิดชอบของบุคลากรในโครงการ เป็นขั้นตอนการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบของบุคลากรในโครงการ และในการปฏิบัติงานโครงการ

๔. การวางแผนกำหนดเวลา (Scheduling) คือการจัดลำดับความสัมพันธ์ของแต่ละงานว่างานใดควรเริ่มก่อน หรือต้องเริ่มหลัง รวมถึงกำหนดระยะเวลาดำเนินงานว่าจะสิ้นสุดระยะเวลาดำเนินงานเมื่อไร ลักษณะการจัดองค์การที่ดีในหนังสือ "องค์การและการจัดการจะต้องมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. วัตถุประสงค์การจัดองค์การที่ดีจะต้องทราบถึงวัตถุประสงค์ขององค์การโดยชัดเจน

๒. จะต้องแบ่งงานออกเป็นส่วน ๆ ในการแยกงาน ควรจัดทำรายการว่ามีงานอะไรบ้างที่จะต้องทำให้รอบคอบที่สุด แต่ไม่ควรมีรายละเอียดปลีกย่อยมากเกินไป

๓. จัดกลุ่มงานให้เข้ากันเป็นหมวดหมู่ ในการรวมกลุ่มงานจะต้องพิจารณาเลือกงานที่มีความคล้ายคลึงกันมารวมเข้าด้วยกัน และในแต่ละกลุ่มงานนั้น ควรมีการจัดเรียงลำดับความสำคัญจากมากลงมาน้อย

๔. ระบุหน้าที่การงาน ในการแบ่งกลุ่มและรวมกลุ่มงานนั้น ควรให้คำจำกัดความอย่างชัดเจนแก่หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ ตลอดจนต้องจัดความสะดวกและสิ่งแวดล้อมในการปฏิบัติงานด้วย

๕. มอบหมายงานให้เหมาะสมกับบุคคล การมอบหมายงานจะต้องยึดงานเป็นเกณฑ์ พร้อมพิจารณาว่าบุคคลใดเหมาะสมกับงานนั้น ๆ

๖. มอบหมายอำนาจหน้าที่ให้ได้สัดส่วนกับงาน จะต้องมอบหมายอำนาจหน้าที่ที่จำเป็นแก่การปฏิบัติงาน ให้แก่ผู้ทำงานทุกคน ทุกคนจะต้องทราบว่างานจะต้องทำอะไรบ้าง และจะต้องรู้ว่ตนมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นภายในองค์การอย่างไร ทั้งในด้านขั้นตอนการวางแผนโครงการ และรูปแบบวิธีจัดองค์กร ไปประยุกต์ใช้ในการกำหนดรูปแบบการบริหารองค์กรของพิพิธภัณฑ์แนวคิดเกี่ยวกับการวางแผนและการบริหารโครงการ ทำให้ผู้วิจัยทราบถึงรายละเอียดการวางแผนและการบริหารโครงการ พิพิธภัณฑ์ ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิจัยนำไปเป็นประเด็นในการสัมภาษณ์ว่าในแนวทางเกี่ยวกับการวางแผนและการบริหารโครงการ โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านในจังหวัดนครปฐม^{๒๓}

๒.๔ บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน

บทบาทพระสงฆ์ในปัจจุบันเป็นบทบาทที่ถูกกำหนดโดยหลักพระธรรมวินัย ดังที่พระพุทธเจ้าทรงวางพระธรรมวินัยไว้เป็นธรรมนูญสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์ และทรงให้ความสำคัญกับพระธรรมวินัยอย่างมาก ดังที่ทรงได้ตรัสปัจฉิมวาจาจากพระอาณนทีไว้ก่อนที่จะ

^{๒๓} พระครูสิริปัญญาวิวัฒน์ (บุญสม ผลญาโณ), “ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการจัดการพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านของวัดสำโรง อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

ปรีนิพพานว่า “อานนท์บางที่พวกเธอคิดว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปแล้ว ก็จะเป็นพระศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๒๔} ดังนั้น บทบาทของพระสงฆ์จึงถูกกำหนดโดยหลักพระธรรมวินัยโดยปริยาย อนึ่ง พระสงฆ์ต้องปฏิบัติโดยอนุโลมตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งเป็นบทบัญญัติที่เกิดขึ้นเพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์มีความสอดคล้องกับสถานการณ์บ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับที่บังคับใช้อยู่ในปัจจุบัน คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๓๕ ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๙ ตอนที่ ๑๖ วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๓๕^{๒๕} พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ได้รับความเห็นชอบของคณะสงฆ์และได้ผ่านสภาผู้แทนราษฎรมาแล้วโดยราบรื่น ความสำคัญในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ก็คือได้จัดการปกครองคณะสงฆ์ให้อนุโลมระบบการปกครองบ้านเมืองเท่าที่ไม่ขัดกับพระธรรมวินัย^{๒๖} ดังนั้น บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันจึงถูกกำหนดให้เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยและพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ดังนี้ ในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับ บทบาทของ พระสงฆ์ในการ อนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ จึงเป็นการศึกษาในขอบเขตออกเป็น ๓ ดังนี้

๑. บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ตามหลักพระธรรมวินัย

๒. บทบาทพระสงฆ์ในการ อนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

๓. บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยฐานะผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน

๒.๔.๑) บทบาทของพระสงฆ์ในการ อนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ตามหลักพระธรรมวินัย

บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ซึ่งเป็นไปตามหลักแห่งพระธรรมวินัย เป็นบทบาทในการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในฐานะที่เป็นศาสนสมบัติ หรือ สมบัติในพระพุทธศาสนา ดังกล่าวนี้นี้ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีและแนวทางที่จะดูแลศาสนสมบัติไว้ให้ดูดีมีระเบียบเพื่อที่ใครมาพบเห็นจะได้มีความเลื่อมใสในบรรพพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงบัญญัติพระวินัยเอาไว้ในสิกขาบทปาจิตติยหมวด ภูตคามวรรค ในข้อที่ ๔ ความว่า^{๒๗}

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๒๕} กนก แส่นประเสริฐ, **ประมวลพระราชบัญญัติคณะสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๙), หน้า ๖.

^{๒๖} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๒๗} คณาจารย์เลี้ยงเชียงจางเจริญ, **นวโกวาท ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียงจางเจริญ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

“ภิกษุเอาเตียง ตั่ง พูก เก้าอี้ ของสงฆ์ไปตั้งในที่แจ้งแล้วเมื่อหลีกไปจากที่นั้น ไม่เก็บเองก็ดี ไม่ใช่ให้ผู้อื่นเก็บก็ดี ไม่มอบหมายแก่ผู้อื่นก็ดี ต้องปาจิตตีย์”

ตามประวัติกล่าวว่า สมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน หรือ พระเชตวันมหาวิหาร อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นในฤดูหนาว ภิกษุทั้งหลายจัดตั้งเสนาสนะในที่กลางแจ้งผิงกายกัน ครั้นถึงเวลาฉันภัตตาหาร เมื่อจากไปก็ไม่เก็บ ไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้น และก็ไม่ได้สั่งให้ใครเก็บ เสนาสนะจึงถูกน้ำค้างและเปียกฝน บรรดาภิกษุผู้มกน้อยจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โณภิกษุทั้งหลายจัดตั้งเสนาสนะในที่กลางแจ้ง เมื่อจะจากไปจึงไม่เก็บ ไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้น ไม่บอกมอบหมายพากันจากไปเล่า เสนาสนะถูกน้ำค้างน้ำฝนตกรด” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิภิกษุเหล่านั้นโดยประการต่างๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นเหตุ ทรงสอบถามพระภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า ภิกษุทั้งหลายจัดตั้งเสนาสนะในที่กลางแจ้ง เมื่อจากไปไม่เก็บ ไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้น ไม่บอกมอบหมายพากันจากไป เสนาสนะถูกน้ำค้างน้ำฝนตกรด จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริงพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำหนิว่า การกระทำอย่างนี้มิได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส^{๒๘} ดังนี้ พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบท ตามความในข้อที่ ๔ แห่งกฎคามวรรค ดังแสดงข้างต้น

ดังกล่าวนี แสดงให้เห็นถึงการดำเนินงานเกี่ยวกับศาสนสมบัติในพระพุทธศาสนา ของพระพุทธเจ้าตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งศาสนสมบัติในอดีตนั้น ต่อมา เมื่อวันเวลาผ่านไปจึงเป็น โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ซึ่งอยู่ในวัด นั่นเอง

๒.๔.๒) ประเภทของสิ่งก่อสร้างภายในวัด (ประเภทโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุตามหลักพระธรรมวินัย)

คนไทยในสมัยก่อนได้เล็งเห็นความสำคัญและประโยชน์ของวัดที่มีต่อสังคมมากมาย เมื่อคนไทยได้รับนับถือพุทธศาสนาแล้วจึงรับเอาประเพณีการสร้างวัดเข้ามาด้วยและได้ปรับปรุงวัดให้เป็นสถานที่ๆ ทำประโยชน์แก่สังคมไทยให้มากที่สุด แต่รูปแบบการสร้างวัดในประเทศไทยนั้นคงจะแตกต่างไปจากสมัยพุทธกาลบ้างเพราะต้องสร้างให้เหมาะกับสภาพแวดล้อม อีกทั้ง ยังขึ้นกับความสามารถและความชำนาญของศาสนิกชนในพื้นที่บ้านนั้นๆ คือจะสร้างเป็นอาคารชนิดใดรูปทรง สัณฐานอย่างใด แล้วแต่ความจำเป็นตามเหตุการณ์และความเหมาะสมของแต่ละสถานที่ๆ จะสร้างวัด ดังนั้นอาคารต่างๆ ที่สร้างขึ้นในวัดย่อมจะอำนวยความสะดวกใช้สอยตามแต่โอกาส ด้วยเหตุนี้รูปแบบลักษณะของวัดในเมืองไทยนั้นจะสร้างขนาดให้ใหญ่โตสักเท่าใด จะทำด้วยความประณีตบรรจงเพียงใดก็แล้วแต่ศรัทธาที่มีต่อศาสนาเพียงแต่ไม่ขัดต่อระเบียบแบบแผนอันดีงามและวัตถุประสงค์ที่มีมาแต่ครั้งพุทธกาล เพราะ ฉะนั้นจึงอาจจัดลำดับจำแนกออกได้ตามวัตถุประสงค์ และหน้าที่ของวัดในเมืองไทยได้ดังนี้คือ^{๒๙}

^{๒๘}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๘๕/๒๙๑.

^{๒๙}เนตรนภิศ นาควัชรและคณะ, วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ ๒๐๐ปี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

๑) ประเภทเจดีย์สถาน คือสิ่งก่อสร้างที่ไม่ได้ใช้เพื่อการประกอบกิจการทางด้านสังฆกรรม แต่เพื่อเป็นเจดีย์สถาน คือสถานที่มีความสำคัญควรแก่การเคารพบูชา หรือเป็นอนุสรณ์สถานที่ควรน้อมจิตระลึกถึง เช่น พระสถูปเจดีย์แบบต่าง ๆ พระพุทธรูปปางต่าง ๆ พระมหาธาตุเจดีย์ พระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูป เป็นต้น

๒) ประเภทพุทธสถาน คือสิ่งก่อสร้างที่มีวัตถุประสงค์เกี่ยวกับความสำคัญของพระพุทธรูป คือสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร ซึ่งเป็นรูปแทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประดิษฐานเป็นประธานแห่งพระสงฆ์ เปรียบเสมือนพระสงฆ์กำลังประชุมกันกระทำสังฆกรรมต่อพระพักตร์แห่งพระบรมศาสดาโดยตรง หรือพุทธศาสนิกชนกำลังประชุมฟังธรรม ณ เบื้องพระพักตร์แห่งพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสถาปติยกรรม ประเภทนี้มีพระอุโบสถ พระวิหารต่างๆ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น

๓) ประเภทสังฆสถาน คือสิ่งที่ก่อสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นสถานที่สำหรับอยู่อาศัยของพระภิกษุ และเกี่ยวข้องกับกิจการของพระสงฆ์โดยตรง จึงเป็นอาคารสถานที่แยกต่างหากออกไปจากสิ่งก่อสร้างประเภทพุทธสถาน สิ่งก่อสร้างประเภทนี้ เช่น กุฏิ หอฉัน หอกลาง เป็นต้น

๔) ประเภทบริวารสถาน คือสิ่งก่อสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการส่งเสริมความสำคัญของเจดีย์สถาน และพุทธสถานให้มีความหมาย คุณค่าและความสำคัญตามฐานะในที่แห่งนั้น สิ่งก่อสร้างประเภทนี้มี เช่น พระระเบียง ชุ่มเสนา กำแพงแก้ว ศาลาราย ทางเดินจงกรม เป็นต้น

๕) ประเภทอนุสรณ์สถาน คือสิ่งก่อสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่ควรแก่การระลึกถึง โดยทั่วไปจะสร้างเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของวงศ์ตระกูลในรูปของเจดีย์วัตถุทิศต่อพระศาสนา แต่ถ้านำสิ่งก่อสร้างเหล่านี้มาพิจารณาในด้านการจัดสถานที่บริเวณวัดแล้วก็พอจะจำแนกเขตสถานที่ภายในวัดออกเป็นสองเขตใหญ่ๆ คือ^{๓๐}

๑) เขตพุทธาวาส เป็นที่พระสงฆ์ใช้ในการทำสังฆกรรมเป็นสำคัญมีอาคารที่สำคัญคือ พระสถูปเจดีย์ วิหาร โบสถ์ และที่กำแพงล้อมบริเวณไว้เป็นเขต

๒) สังฆาราม อันเป็นบริเวณที่พระสงฆ์ได้ใช้พำนักอาศัยอยู่ใกล้กับบริเวณพุทธาวาส อาคารในบริเวณสังฆารามมีกุฏิพระสงฆ์ หอไตร หอฉัน เหล่านี้ เป็นต้น

เห็นได้ว่ารูปแบบของการสร้างวัดในทางด้านสถาปัตยกรรมนั้น อาจจะแตกต่างไปจากสมัยพุทธกาลบ้าง เมื่อเกิดมีการสร้างวัดขึ้นในสังคมไทย ก็จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมสิ่งก่อสร้างตามความจำเป็นและความเหมาะสม คือพยายามปรับเอารูปแบบที่ดีมีประโยชน์มาประยุกต์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของตนโดยยังคงรักษารูปแบบที่ดีงามและมีประโยชน์เอาไว้ทั้งวัตถุประสงค์หลักในการสร้างวัดที่มีมาแต่ครั้งพุทธกาลด้วยวัดในประเทศไทยจึงได้มีการจัดระเบียบแบ่งเขตเป็นส่วน เพื่อให้สะดวกต่อการพักอาศัยและปฏิบัติศาสนกิจของพระสงฆ์ ป้องกันมิให้มีการใช้สิ่งก่อสร้างปะปนกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยหรือขาดรูปแบบที่ดีงามในการใช้สถานที่ ดังนั้น การแบ่งเขตวัดจึงเป็นการป้องกันปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นและก่อให้เกิดผลดีมีประโยชน์

^{๓๐}นารถ โทธิประสาท, สถาปัตยกรรมในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช), ๒๕๑๓, หน้า ๔๐.

คือมีการทำงานที่เป็นระเบียบโดยใช้สถานที่ ๆ ที่กำหนดไว้ นับได้ว่าคนไทยได้ปรับเอาสิ่งที่ตั้งงามาใช้ในสังคม เพื่อประโยชน์ของศาสนาพุทธให้อยู่ในสังคมได้เหมาะสมและยาวนาน

สำหรับการสร้างวัดในประเทศไทยนั้นรูปแบบของการสร้างในประเทศไทยนั้นไม่ แตกต่างไปจากสมัยพุทธกาลมากนักมูลเหตุและวัตถุประสงค์ในการสร้างก็เหมือนกัน แต่เนื่องจากองค์ประกอบต่างๆ ของสังคมไทยมีระบบและกฎเกณฑ์เฉพาะตัว ดังนั้น การสร้างวัดในประเทศไทยจึงต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับที่วางไว้ โดยผู้ประสงค์จะสร้างวัดจะต้องดำเนินเรื่องราวไปตามลำดับขั้นตอนตามกฎหมาย นอกจากจะมีการกำหนดเขตหรือสถานที่ตั้งในทางด้านกฎระเบียบแล้ว คณะสงฆ์ยังต้องคำนึงถึงเขตในการกระทำสังฆกรรมของตนเองด้วย

ระเบียบวินัยของสงฆ์ที่เป็นหลักในการกำหนดเขตความพร้อมเพรียงของสงฆ์คือ ถือตามเขตที่บ้านเมืองวางไว้แล้ว หรือตามความเหมาะสมกับสภาพของธรรมชาติแวดล้อมที่มีอยู่แล้ว ซึ่งเรียกว่า อพัทสีมา และเขตที่พระสงฆ์ประชุมกันมีมติตกลงกำหนดไว้เรียกว่า พัทธสีมา เมื่อดำเนินการกำหนดเขตสีมาแล้ว พระสงฆ์จะประชุมกันกำหนดเขตด้วยการฝังลูกนิมิต (สิ่งที่ใช้เป็นเครื่องหมายกำหนดเขต) และประกาศความตกลงไว้เป็นหลักฐาน ซึ่งเรียกว่า การฝังลูกนิมิตผูกสีมา^{๓๐} การมีพัทสีมาด้วยการฝังลูกนิมิตผูกสีมาจึงมีความหมายสำคัญ เป็นการทำให้พระสงฆ์มีสถานที่ประกอบสังฆกรรม ดำเนินกิจการพระศาสนาได้โดยถูกต้องทั้งตามพระวินัย และตามกฎหมายของบ้านเมือง วัดจึงมีฐานะอันสมบูรณ์และเป็นเครื่องแสดงว่าคณะสงฆ์และพระศาสนาได้ประดิษฐาน ณ ที่นั้นอย่างเป็นทางการมั่นคงแล้ว

สรุปได้ว่า ประเภทของสิ่งก่อสร้างภายในวัด หากแบ่งตามการประกอบสังฆกรรมตามหลักพระธรรมวินัย จึงแบ่งได้เป็น ๒ เขต ได้แก่ เขตพุทธาวาส คือ เป็นที่พระสงฆ์ใช้ในการทำสังฆกรรม ส่วนอีกเขตคือ สังฆาราม อันเป็นบริเวณที่พระสงฆ์ได้ใช้พำนักอาศัยซึ่งอาคารในบริเวณนี้จะมีกุฏิพระสงฆ์ หอไตร หอฉัน เป็นต้น แต่หากแบ่งตามวัตถุประสงค์ของการก่อสร้างก็สามารถแบ่งได้เป็น ๕ ลักษณะ ตามจุดประสงค์ของการใช้ประโยชน์จากการก่อสร้าง ได้แก่ เจดียสถาน พุทธสถาน สังฆสถาน บริวารสถาน และอนุสรณ์สถาน นั้นเอง

๒.๔.๓) ประวัติการจัดสร้างวัดในสมัยพุทธกาล (กำเนิดโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ)

บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุตามหลักพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นบทบาทในการดูแลรักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุที่อยู่ในวัด มีฐานะเป็นศาสนสมบัติ ดังกล่าวนี ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอประวัติของการจัดสร้างวัดและการอนุญาติอาราม ซึ่งถือเป็นประวัติของการจัดสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุ ซึ่งกาลต่อมาจึงมีฐานะเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ นั้นเอง

ในสมัยพุทธกาลระยะเริ่มแรกนั้นพระสงฆ์ยังไม่มีที่อยู่อาศัยประจำได้จาริกไป เพื่อเผยแผ่หลักธรรมศาสนาให้กว้างขวางออกไปเพื่อเป็นการยังประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มากที่ตามพระพุทธเจ้าได้สั่งสอนไว้ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และ

^{๓๐}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส , วินัยมุขเล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์), ๒๕๒๕, หน้า ๑๒-๑๕.

ความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทายาทและมนุษยทั้งหลาย”^{๓๒}

การจาริกไปในที่ต่างๆ ย่อมทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้มากกว่า เพราะการจาริกออกไปในที่ต่างๆ ทำให้พระสงฆ์ได้เห็นสภาพที่แท้จริงหรือปัญหาที่เกิดขึ้นได้ชัดเจนและใกล้ชิด สามารถหาวิธีการมาแก้ไขปัญหาหรือวิธีการเผยแผ่ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมนั้นซึ่งทำให้การเผยแผ่ประสบความสำเร็จได้ดีกว่าและยังเป็นการละความยึดมั่นถือมั่นในสถานที่อยู่อาศัย เพราะการมีที่อยู่อาศัยเป็นประจำนั้นย่อมเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของในที่อยู่อาศัยและสิ่งของต่างๆ ที่ต้องสะสมไว้ใช้ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม การจาริกจึงเป็นการฝึกปฏิบัติให้ละวางกิเลสโดยไม่รู้ตัวแต่การจาริกนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะมีคุณอย่างเดียว พระพุทธเจ้าก็ได้แสดงถึงโทษของการจาริกไว้เช่นกัน ดังปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้คือ ๑) ย่อมไม่ได้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยฟัง ๒) ไม่เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว ๓) ไม่แก้อ้วล้าในสิ่งที่ได้ฟังแล้วบางประการ ๔) ได้รับโรคเรื้อรังอย่างหนัก ๕) ไม่มีมิตร ๖) ไม่ได้บรรลุคุณวิเศษที่ยังไม่ได้บรรลุ ๗) เสื่อมจากคุณวิเศษที่ได้บรรลุแล้ว ๘) ย่อมไม่แก้อ้วล้าด้วยคุณวิเศษที่บรรลุแล้วบางประการ เนื่องจากการจาริกไปเรื่อยๆ ย่อมไม่มีโอกาสได้ฟังธรรมเทศนาจากพระภิกษุ ผู้ได้บรรลุธรรมชั้นสูงแล้ว หรือเมื่อเกิดข้อสงสัยก็ไม่มีโอกาสได้ไต่ถามพระสงฆ์ผู้มีความรู้ บางครั้งการจาริกไปเรื่อยๆ ทำให้เพลิดเพลินจน ปล่อยปะละเลยต่อการปฏิบัติธรรม เป็นต้น^{๓๓}

ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเหมาะสมในการดำรงเพศพรหมจรรย์พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงอนุญาตให้มีวัดเกิดขึ้นเป็นที่พักอาศัยเพื่อป้องกันอุปสรรคจากธรรมชาติ คือ ความร้อน ความหนาว เป็นต้น ซึ่งเป็นอุปสรรคที่จะทำให้การปฏิบัติธรรมไม่ก้าวหน้า จึงทรงมีพุทธานุญาตเรื่องอารามเมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ทูลถวายอุทยานเวฬุวันแด่พระภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข สวันเวฬุวันจึงถือว่าเป็นวัดแห่งแรกในพุทธศาสนา ความในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพ มครัฐครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ขณะนั้นพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครัฐทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยพระองค์เองกระทั่งพระผู้มีพระภาคเจ้า เสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภัตตาคารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ท้าวเธอทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงัด เสียงไม่อีกทีก เว้นจากการสัญจรไปมา เป็นที่กระทำความลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น จึงมีพระราชดำริว่า “อุทยานเวฬุวันของเรานี้ ไม่ไกลและไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงัด เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำความลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่างกระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่พระภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลังน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขพระพุทธเจ้าข้า ” พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้วทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิม

^{๓๒} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๓๒/๓๙.

^{๓๓} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๒๑-๒๒๒/๓๖๓-๓๖๔.

พิสารจอมทัพมครรัฐเห็นชักชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เราใจให้อาณาญแก้วกล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาแล้วเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับเสด็จกลับ ต่อมาพระพุทธรองค์ ได้ทรงแสดงธรรมิกถา เพราะเรื่องนั้นเป็นต้นเหตุรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม”^{๓๔}

จึงถือได้ว่าสวนเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในทางพระพุทธศาสนา และเป็นต้นเหตุ ให้พระพุทธรเจ้าทรงอนุญาตการมีวัดเป็นที่อยู่อาศัยแก่พระสงฆ์แต่อาณาบริเวณพระอารามเวฬุวันยังคงไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ พื้นที่ครอบคลุมไปด้วย ป่า ต้นไม้ ภูเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้งและลอมฟาง ต่อมา เศรษฐีเมืองราชคฤห์ จึงได้สร้างวิหารถวายให้แก่สงฆ์เพื่อเป็นที่อยู่ป้องกันอันตราย ดังข้อความที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกตอนหนึ่งว่า “โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันสถานที่ให้เหยื่อแก่กระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ทรงบัญญัติเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย และภิกษุเหล่านั้นก็อยู่ในที่นั้นๆ คือป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้งลอมฟาง ครั้งนั้น เศรษฐีชาวราชคฤห์ไปสวนแต่เช้าตรู่ ได้แลเห็นภิกษุเหล่านั้นเดินออกจากที่นั้นๆ คือจากป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง ทอดสายตาลงต่ำมีการก้าวไป การถอยหลัง การมอดดู การเหลียวดู การคู้แขน การเหยียดแขน น่าเลื่อมใส เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ ครั้นเห็นแล้วเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์นั้นก็มิจิตเลื่อมใส ครั้นแล้วเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นแล้วกล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า “ถ้ากระผมจะสร้างวิหาร พระคุณเจ้าจะอยู่ในวิหารของกระผมหรือ” ภิกษุทั้งหลายตอบว่า “คหบดี พระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ทรงอนุญาตวิหาร ” เศรษฐีกล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้นพระคุณเจ้าจงทูลถามพระผู้มีพระภาคแล้วแจ้งให้กระผมทราบ”

ภิกษุเหล่านั้นรับคำของเศรษฐีชาวราชคฤห์แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค นั่ง ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า “เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ต้องการจะให้สร้างวิหารถวายข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะพึงปฏิบัติอย่างไร พระพุทธรเจ้าข้า”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมิกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งภิกษุทั้งหลาย “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียวปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ” ต่อมา ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปหาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวต่อเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ดังนี้ว่า “ท่านคหบดี พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตวิหาร แล้วบัดนี้ ท่านกำหนดกาลอันควรเอาเถิด” เมื่อพระพุทธรเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด แล้วราชคหบดีได้สร้างวิหารถวาย ๖๐ หลังโดยใช้เวลาแค่เพียงวันเดียวด้วยเหตุนี้วัดในพระพุทธศาสนาจึงมีสิ่งก่อสร้างเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก และพระพุทธรเจ้าได้ให้ถวายเสนาสนะเหล่านี้แก่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาผู้อยู่ในทั้ง ๔ ทิศ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ดูกรคหบดี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงถวายวิหารเหล่านั้นแก่สงฆ์ในทิศทั้ง ๔ ผู้ที่มาและยังไม่ว่าง ราชคหบดีทูลรับพระพุทธรดำรัสแล้วได้ถวายวิหาร ๖๐ หลังแก่สงฆ์จากทิศทั้ง ๔ ผู้มาแล้วและยังไม่ว่าง”^{๓๕}

การที่พระพุทธรองค์ทรงอนุญาตให้คฤหัสถ์สร้างวัดถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ ในพระพุทธศาสนาและอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ในเสนาสนะในวัดก็เพื่อความมั่นคงของ

^{๓๔}วิ.มหา. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑-๗๒.

^{๓๕}วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙-๙๑.

พระพุทธศาสนา ทรงแสดงคุณประโยชน์ของวิหารว่า “วิหารย่อมป้องกัน ความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย นอกจากนั้นยังป้องกันงู ยุงและฝนในคราวหนาวเย็น นอกจากนั้นยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น การถวายวิหารแก่สงฆ์ เพื่อหลีกเร้นอยู่ เพื่อความสุข เพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศเพราะฉะนั้น ผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตน พึงสร้างวิหารอันนี้ในมรรยถายกษุผู้พหูสูตให้อยู่ในที่นี้เถิด อีกประการหนึ่ง ผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใส ในภิกษุพหูสูต ผู้ปฏิบัติตรง พึงถวายข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะอันควรแก่ท่านเหล่านั้น ท่านเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา ซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะ บริณิพพานได้ในชาตินี้”^{๓๖}

สรุปได้ว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในปัจจุบัน มีกำเนิดจากการ อนุญาต อารามในพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยที่วัดในพระพุทธศาสนามีการพัฒนา มาแต่ครั้งโบราณกาล จากพื้นที่ที่เป็นป่ามาปรับเปลี่ยนเป็นที่อยู่อาศัยที่สงบสงัด และได้เพิ่มเติม สิ่งก่อสร้างที่จำเป็นและเอื้อต่อการปฏิบัติประเพณีพิธีกรรมของพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งต่อมาได้มี พุทธศาสนิกชนผู้มีจิตศรัทธา ได้สร้างถาวรวัตถุขึ้นภายในวัดโดยการมุ่งประโยชน์ใช้สอยทางศาสนา เป็นหลักและถือว่าการสร้างสิ่งเหล่านี้เป็นการบำเพ็ญบุญตามวิธีการทางพระพุทธศาสนา ดังกล่าวนี ในกาลต่อมาวัดและสิ่งก่อสร้างภายในวัด รวมถึง ศาสนวัตถุต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตตามที่ได้ กล่าวมานี้ จึงมีฐานะเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในปัจจุบัน นั่นเอง

๒.๔.๔) ประวัติการสร้างวัดประเทศไทย (กำเนิดโบราณสถาน โบราณวัตถุ และ ศิลปวัตถุ ในส่วนของวัดในประเทศไทย)

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖ สมัยเดียวกันกับ ประเทศลังกา ด้วยการส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ ๙ สาย โดยการ อุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์อินเดีย ในขณะนั้นประเทศไทยรวมอยู่ในดินแดนที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวาง มีประเทศรวมกันอยู่ในดินแดนส่วนนี้ไม่น้อยกว่า ๗ ประเทศ ได้แก่ ไทย พม่า ศรีลังกา ญวน กัมพูชา ลาว มาเลเซีย ซึ่งสันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐมของ ไทย เนื่องจากได้พบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่น พระปฐมเจดีย์ และรูปธรรมจักรกวางหมอบเป็นหลักฐาน สำคัญ แต่พม่าก็สันนิษฐานว่ามีใจกลางอยู่ที่เมืองสะเทิม ภาคใต้ของพม่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ สุวรรณภูมิในยุคนี้ นำโดยพระโสณะและพระอุตตระ พระเถระชาวอินเดีย เดินทางมาเผยแผ่พุทธ ศาสนาในแถบนี้ จนเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ^{๓๗}

สำหรับการเกิดวัดขึ้นในประเทศไทย ก็คงมีมูลเหตุเดียวกับการเกิดวัดขึ้นมาในสมัย พุทธกาล คือ เมื่อพุทธศาสนาจากอินเดียได้แพร่หลายเข้ามาสู่ประเทศไทยครั้งแรกโดยชาวอินเดียเป็น ผู้นำพระพุทธศาสนาเข้าไปทำการสั่งสอนให้ชาวไทยโดยทั่วไปจนเกิดความศรัทธาเลื่อมใสและ ประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนในศาสนา เมื่อจำนวนศาสนิกชนมากพอสมควรแล้วก็ได้ไปขอพระบรม ราชูปถัมภ์และคณะสงฆ์มาจากอินเดียแล้วสร้างพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุ และผู้ศรัทธาที่ประสงค์จะ

^{๓๖}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๔/๙๑-๙๒.

^{๓๗}สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ใน พระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๙.

บวชก็ขอบรรพชาอุปสมบทต่อพระสงฆ์ที่มาจากอินเดีย จึงเกิดมีการสร้างวัดและสังฆมณฑลขึ้นเพื่อใช้ในกิจการพระศาสนาตามมาภายหลัง^{๓๘}

วัดในเมืองไทยได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นในชุมชนที่ขาดเสียมิได้ ทุกชุมชนต้องมีวัดประจำเป็นของตนเอง เพราะถ้าไม่มีวัดประจำชุมชน เมื่อต้องการจะทำบุญ หรือฟังธรรม ก็ต้องไปที่วัดของชุมชนอื่น ซึ่งเป็นการไม่สะดวก เนื่องจากชุมชนไปพึ่งพาวัด ไม่เพียงแต่ในทางด้านกิจกรรมศาสนาเท่านั้น แต่รวมไปถึงกิจการทางด้านสังคมด้วย ฉะนั้น ชุมชนทุกแห่งจึงต้องมีวัด แม้จะเป็นวัดขนาดเล็กๆ มีแต่โบสถ์หรือวิหารแต่อย่างเดียวไม่ได้สร้างอย่างใหญ่โตหรูหราเพราะเป็นการช่วยกันสร้างคือสร้างไปตามฐานะและกำลังศรัทธาของคนในชุมชนนั้น ไม่ได้คำนึงถึงรูปแบบที่หรูหราหรือความสวยงามเท่าใดนัก แต่ถ้ามีกำลังเพียงพอที่จะสร้างให้ใหญ่โตหรูหราได้ ก็สร้างไปตามความสามารถที่มีอยู่

สรุปแล้วการสร้างวัดในประเทศไทยนั้น มีเจตนาเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในกิจการพระศาสนาตามวัตถุประสงค์อันมีมาแต่เดิมเพื่อเป็นศูนย์กลางในการประดิษฐานพระพุทธศาสนา ในสังคมทั้งที่เป็นชนบทในเมือง ทั้งนี้ เพื่อให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายสู่พลเมืองได้ทุกระดับชั้นและคนในสังคมได้มีโอกาสเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้โดยสะดวกและทั่วถึง อีกทั้งยังเป็นปูชนียสถานอันมีความสำคัญแก่ความนับถือและการสักการบูชาคือ เป็นที่ประดิษฐานเจดีย์อนุสรณ์สำคัญต่างๆ เช่น พระบรมสารีริกธาตุแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งบรรจุในพระสถูปเจดีย์บ้าง ในพระปรางค์บ้าง มีพระพุทธรูปปฏิมากร ซึ่งประดิษฐานภายในพระอุโบสถบ้าง ภายในพระวิหารบ้าง และยังมีพระธรรมคำสอนซึ่งเขียนหรือจารึกเป็นลักษณะพระธรรมเจดีย์ มีเก็บอยู่ในหอพระไตรปิฎก สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุจำเป็นต้องการสิ่งก่อสร้างที่เป็นสถาปัตยกรรม เพื่อรับรองหรือเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี และยังจะต้องมีความสำคัญในการส่งเสริมให้สมกับฐานะแห่งปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนาอีกด้วยนอกจากนี้ยังเป็นสถานที่พำนักแห่งคณะสงฆ์ผู้มีหน้าที่และภาระในการสืบทอดพระพุทธศาสนา และยังได้ใช้เป็นสถานที่กระทำสังฆกรรมต่างๆ ตามประเพณีในศาสนาเป็นศูนย์กลางทางการศึกษา คือให้การศึกษาก่อตามประเพณีของชนชาวไทย และประการสำคัญยิ่งก็เพื่อเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่อบรมศีลธรรมจรรยาแก่วิญญชนทั้งหลายอีกประการหนึ่งด้วย

สรุปได้ว่า การสร้างวัดในประเทศไทยถือเป็นต้นกำเนิดของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในส่วนของวัด ซึ่งเจตนาของผู้สร้างเบื้องต้นก็เพื่อให้ สำเร็จประโยชน์ในกิจการพระศาสนา เพื่อให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายสู่พลเมืองได้ทุกระดับชั้นและคนในสังคมได้มีโอกาสเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้โดยสะดวกและทั่วถึง

๒.๔.๕) ผู้ดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในส่วนของวัดตามหลักพระธรรมวินัย

พระพุทธเจ้าได้มอบหมายให้พระสงฆ์ภายในวัดมีหน้าที่ในการช่วยดูแลรักษา ศาสนสมบัติของวัด โดยภิกษุผู้ที่ได้รับเลือกเป็นเจ้าหน้าที่นั้นจะต้องมีคุณธรรม ๕ ได้แก่

- ๑) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความชอบ

^{๓๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มุลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๓), หน้า ๑๔.

๒) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความเกลียดชัง

๓) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความมมมาย

๔) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความกลัว

๕) เข้าใจการทำหน้าที่อย่างนั้น

๓๕

คุณธรรมสี่ข้อแรกเป็นคุณธรรมที่ภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งพึงมีทุกคน ส่วนข้อ ๕ นั้นเป็นคุณธรรมเฉพาะ เพราะหน้าที่ที่ภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งแต่ละหน้าที่ย่อมไม่เหมือนกัน การจะให้ภิกษุผู้ได้รับเลือกทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือภิกษุรูปหนึ่งอาจได้รับเลือกทำหน้าที่หลายอย่างก็ได้แต่ต้องขอให้ภิกษุนั้นรับตกลงเสียก่อนแล้วจึงแต่งตั้งเพราะผู้ทำหน้าที่ด้วยความเต็มใจและศรัทธาย่อมมีความสำนึกในหน้าที่ที่ตนมีอยู่ จึงมีความรับผิดชอบสูงเอาใจใส่ในการทำงาน และหน้าที่เหล่านี้ต้องเกี่ยวข้องต่อวัตถุสิ่งของ ซึ่งชักจูงให้เกิดความไม่ซื่อสัตย์ได้โดยง่าย อาจจะเบียดเบียนไว้เป็นของตนเองหรือแจกจ่ายให้เฉพาะผู้ที่ตนคุ้นเคยหรือชอบ ซึ่งจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนขึ้นแก่ภิกษุสงฆ์ภายในวัด

ตามหลักพระธรรมวินัย มีการกำหนดผู้ดูแลศาสนสถาน ศาสนสมบัติ ซึ่งส่วนหนึ่งอาจเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในปัจจุบันได้ โดยผู้ดูแลสมบัติของพระศาสนาดังกล่าวนี้นี้มีประเภทแบ่งตามหน้าที่รับผิดชอบ ดังต่อไปนี้

๑) อธิการแห่งจีวร แบ่งออกเป็นสาม คือ

๑.๑) จีวรปฎิคาหกะ เป็นผู้รับจีวร

๑.๒) จีวรนิทกะ เป็นผู้เก็บจีวร

๑.๓) จีวรภาซกะ เป็นผู้แจกจีวร

๒) อธิการแห่งเสนาสนะ มีสองคือ

๒.๑) เสนาสนะคาหาปกะ มีหน้าที่แจกเสนาสนะให้ภิกษุถือ

๒.๒) เสนาสนะปัญญาปกะ มีหน้าที่แต่งตั้งเสนาสนะ

๓) หน้าที่ของเจ้าอธิการแห่งอาราม แบ่งออกเป็นสองคือ

๓.๑) การรักษาอาราม

๓.๒) การดูแลนวรรรม

๔) หน้าที่ของผู้รักษาอาราม มีสอง คือ

๔.๑) อารามิกเปสกะ เป็นผู้ใช้คนทำงานวัด

๔.๒) สามเณรเปสกะ เป็นผู้ใช้สามเณร

๕) หน้าที่ของภิกษุผู้ดูแลนวรรรม แบ่งออกเป็นสอง คือ

๕.๑) ภัณฑาคาริก มีหน้าที่เก็บรักษาคลังเก็บพัสดุของสงฆ์

๕.๒) อัปมัตตวิสัชชกะ มีหน้าที่จ่ายของเล็กน้อยให้แก่ภิกษุ

ผู้รับหน้าที่ผู้ดูแลศาสนสถาน ศาสนสมบัติในวัด พระพุทธเจ้าทรงได้อนุญาตให้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลดังในเรื่องราวของ พระปิลินทวัจฉะ^{๓๖} ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ความว่า

^{๓๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วินัยมูข เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๓๘, หน้า ๕๓.

^{๓๖} วิ.ม.หา. (ไทย) ๕/๒๗๐/๖๓.

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะประสงค์จะทำที่เรือนจึงให้ภิกษุทั้งหลายทำความสะอาด
 เชื้อมเขาในกรุงราชคฤห์ ครั้นนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐเสด็จเข้าไปหาท่านพระปิลินทวัจฉะ
 ถึงที่พัก

ครั้นถึงแล้วได้ทรงอภิวัตแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐได้
 ตรัสกับท่านพระปิลินทวัจฉะดังนี้ว่า “พระคุณเจ้าให้ภิกษุทั้งหลายทำอะไร”

ท่านพระปิลินทวัจฉะถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร อาตมาภาพประสงค์จะทำที่เรือน
 จึงให้ภิกษุทั้งหลายทำความสะอาดเชื้อมเขา”

พระเจ้าพิมพิสารตรัสถามว่า “พระคุณเจ้าต้องการคนวัดบ้างไหม”

ท่านพระปิลินทวัจฉะถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาต
 ให้มีคนวัด”

พระเจ้าพิมพิสารตรัสถามว่า “ถ้าเช่นนั้น พระคุณเจ้าพึงทูลถามพระผู้มีพระภาค แล้ว
 บอกโยมด้วย”

ต่อมา ท่านพระปิลินทวัจฉะส่งทูตไปยังสำนักพระผู้มีพระภาคให้กราบทูลว่า
 “พระพุทธเจ้าข้า พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐ มีพระราชประสงค์จะถวายคนวัดข้าพระองค์ จะพึง
 ปฏิบัติอย่างไร”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุรับสั่งกับภิกษุ
 ทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้มีคนงานวัด”

แม้ครั้งที่ ๒ พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐเสด็จเข้าไปหาท่านพระปิลินทวัจฉะถึงที่พัก
 ครั้นถึงแล้วได้ทรงอภิวัตแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ได้ตรัสกับท่านพระปิลินทวัจฉะดังนี้ว่า
 “พระคุณเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตคนวัดแล้วหรือ”

ท่านพระปิลินทวัจฉะทูลว่า “ขอถวายพระพรทรงอนุญาตแล้ว ” พระเจ้าพิมพิสารตรัสว่า
 “ถ้าเช่นนั้นโยมจะถวายคนวัดแก่พระคุณเจ้า”^{๔๐}

ดังกล่าวนี้นี้ แสดงให้เห็นว่า ผู้ดูแลศาสนสถาน ศาสนสมบัติ ของพระศาสนา มี มาตั้งแต่
 สมัยพุทธกาล แต่ในสมัยปัจจุบันนั้นถ้าเป็นวัดเล็กมีพระภิกษุสามเณรไม่มากนัก เจ้าอาวาสก็ทำหน้าที่
 ปกครองดูแลพระภิกษุสามเณรภายในวัดตามพระธรรมวินัยด้วยตนเอง หากวัดนั้นมีกุฏิหลายหลัง เจ้า
 อาวาสก็มอบหมายให้พระภิกษุอาวุโสเป็นผู้ปกครองดูแลสั่งสอนพระภิกษุสามเณรที่พำนักอยู่ในแต่ละ
 กุฏิอีกต่อหนึ่ง ถ้าเป็นวัดใหญ่มีภิกษุสามเณรเป็นจำนวนมาก มักจะแบ่งการปกครองภายในวัด
 ออกเป็นคณะ ในคณะหนึ่งมีพระภิกษุอาวุโส หรือรองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาสแบ่งกันไปดูแล
 ปกครอง

นอกจากนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของการที่คฤหัสถ์และพระภิกษุสงฆ์
 ควรจะมีความสัมพันธ์กันในการช่วยเหลือกิจการงานต่างๆ จึงได้ทรงแต่งตั้งตำแหน่งไวยาวัจกร (ผู้ทำ
 กิจธุระแทนสงฆ์, ผู้ช่วยชวนขอทำธุระหรือผู้ช่วยเหลือรับใช้พระ) ขึ้นเพื่อช่วยเหลือพระสงฆ์ในการ
 ธุระต่างๆ ที่พระสงฆ์ไม่อาจทำกิจนั้นได้ และตำแหน่งกบปิยการก (ผู้ทำของที่สมควรแก่สมณะ ผู้ที่
 ทำหน้าที่จัดของที่สมควรแก่ภิกษุผู้บริโภคนิสัยปฏิบัติภิกษุ ศิษย์พระ) ขึ้นเพราะบางครั้งพระภิกษุสงฆ์ไม่

^{๔๐}วิ.ม.หา. (ไทย) ๕/๒๗๐/๖๓-๖๕.

อาจรับสิ่งของบางอย่างได้ จึงต้องหาคนมาช่วยทำสิ่งที่ ใช้ไม่ได้ให้ใช้ได้แต่ตำแหน่งทั้งสองนี้ไม่มีการกำหนดคุณสมบัติโดยตรง เพียงแต่เป็นพุทธศาสนิกชน และมีคุณสมบัติของอุบาสกเป็นหลัก คือ คุณสมบัติของอุบาสกที่ดี ดังนี้

อุบาสกธรรม ๕ ^{๔๒} (ธรรมของอุบาสกที่ดี สมบัติ หรือองค์คุณของอุบาสกอย่างเยี่ยม) อันได้แก่

๑) มีศรัทธา

๒) มีศีล

๓) ไม่ถือนมกลตืนขาว เชื้อกรรม ไม่เชื่อนมกล คือ มุ่งหวังผลจากการกระทำและการงานมิใช่จากโชคกลางและสิ่งที่ไม่แน่นอนว่าขลังศักดิ์สิทธิ์

๔) ไม่แสวงหาทักษิณีย์ ภายนอกหลักคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา

๕) สนับสนุนในพระศาสนาเป็นเบื้องต้น คือ ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา

ตำแหน่งไวยาวัจกรและกัปปีการ เป็นตำแหน่งที่ต้องเกี่ยวข้องและใกล้ชิดพระสงฆ์ จึงมีผลต่อกิจการของวัดด้วย เนื่องจากเป็นหน้าที่ที่ต้องเกี่ยวข้องกับวัตถุสิ่งของจึงมีโอกาสที่จะเบียดเบียนได้มาก ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่พระภิกษุสงฆ์ได้ ดังนั้น ผู้ที่ดำรงตำแหน่งทั้งสองนี้จึงต้องเป็นผู้มีศีลธรรม ศรัทธาในศาสนาอย่างแท้จริง ประกอบกิจการงานด้วยความซื่อสัตย์ มุ่งเอาประโยชน์ของศาสนาเป็นที่ตั้ง และที่สำคัญคือ ต้องรับผิดชอบในหน้าที่ที่พระภิกษุสงฆ์ได้มอบหมายให้เอาใจใส่ในกิจที่ต้องกระทำเพื่อให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เพราะฉะนั้นการแต่งตั้งตำแหน่งทั้งสองจึงมีผลต่อความเสื่อมหรือความเจริญของวัดได้ด้วย จึงควรพิจารณาบุคคลที่มีคุณธรรมเป็นหลัก

สรุปได้ว่า ในทางพระธรรมวินัย มีการกำหนดผู้ดูแลศาสนสถาน ศาสนสมบัติ ซึ่งส่วนหนึ่งอาจเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในปัจจุบันได้ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีการแต่งตั้งอธิการแห่งจีวร มีหน้าที่เป็นผู้รับ-เก็บ-แจก จีวร, อธิการเสนาสนะ มีหน้าที่ แจก-แต่งตั้งเสนาสนะ, อธิการอาราม มีหน้าที่ รักษาอาราม-ดูแลนวรรรม, ผู้รักษาอาราม มีหน้าที่ เป็นผู้ให้สามเณร-คน ให้ทำงานในวัด และผู้ดูแลนวรรรม มีหน้าที่ เก็บ-จ่ายของในคลังพัสดุของสงฆ์ ซึ่งภิกษุผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งตำแหน่งดังที่กล่าวนี้ ต้องมีคุณสมบัติที่ไม่ตั้งอยู่ในอคติ ๔ ประการ และต้องมีคุณสมบัติข้อที่ ๕ คือ มีความรับผิดชอบสูงเอาใจใส่ในหน้าที่การงานและความเชี่ยวชาญในงานนั้นๆ เป็นการเฉพาะด้วย

๒.๔.๖) บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ระบุบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพระศาสนา โดยเน้นไปที่พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งพระสังฆาธิการ นั้นเอง

๑) ผู้ดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในวัด ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

^{๔๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐๐.

ผู้ดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในวัด ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ได้แก่ พระสังฆาธิการ คำว่า “พระสังฆาธิการ” เป็นคำรวมตำแหน่งพระภิกษุผู้ปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕ ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ เริ่มใช้มาแต่ พ.ศ.๒๕๐๖ จนถึงปัจจุบัน โดยมีกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๕ (พ.ศ.๒๕๐๖) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ กำหนดนามเป็นครั้งแรก โดยเปลี่ยนคำว่า “พระคณาธิการ” มาเป็น “พระสังฆาธิการ” ให้สอดคล้องกับลักษณะการดำเนินงานกิจการคณะสงฆ์ รวมคำว่า “พระ” “สังฆ” และ “อธิการ” เป็น “พระสังฆาธิการ” แปลตามรูปศัพท์ว่า “พระภิกษุผู้ทำงานโดยสิทธิ์ขาดในทางคณะสงฆ์” “พระภิกษุผู้ทำงานคณะสงฆ์โดยมีอำนาจเต็มตามตำแหน่ง” ซึ่งในแม่บทท่านบัญญัติว่า หมายถึง “พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์” มีตำแหน่งดังนี้^{๔๓}

- ๑) เจ้าคณะใหญ่
- ๒) เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค
- ๓) เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด
- ๔) เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ
- ๕) เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล
- ๖) เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส ซึ่งมีหน้าโดยตรงตามที่ได้ระบุไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ในมาตรา ๓๗ ความว่า
เจ้าอาวาส มีหน้าที่ ดังนี้^{๔๔}

- (๑) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี
 - (๒) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่ หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม
 - (๓) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
 - (๔)) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล
- ซึ่งตามความในวงเล็บที่หนึ่ง ระบุให้เห็นว่า เจ้าอาวาสมีหน้าที่รับผิดชอบในการ จัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี ซึ่งศาสนสมบัติของวัดในที่นี้ ได้แก่ ทรัพย์สินของวัดใดวัดหนึ่ง^{๔๕} ซึ่งทรัพย์สินส่วนหนึ่งของวัดนี้ หมายรวม โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่อยู่ในขอบเขตวัดนั้นๆ ด้วย

๒) ขอบข่ายภาระหน้าที่ในการดูแลโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในวัด ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

^{๔๓} กนก แส่นประเสริฐ, **ประมวลพระราชบัญญัติคณะสงฆ์**, (กรุงเทพ มหานคร : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๙), หน้า ๖๐.

^{๔๔} พระวิสุทธิกัทรธาดา (ประสิทธิ์ พรหมรสี), **พระราชบัญญัติคณะสงฆ์และกฎหมายเถรสมาคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๘๔.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่อยู่ภายในวัด ซึ่งมีฐานะเป็นศาสนสมบัติของวัด ถือเป็นความรับผิดชอบของเจ้าอาวาสโดยตรง ที่มีต่อภาระงานในด้านนี้ ซึ่งเรียกว่า “งานสาธารณูปการ”

สาธารณูปการ หมายถึง การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ เป็นระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนกลาง พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๔๘ ใช้คำว่า “องค์การสาธารณูปการ” แต่ในปัจจุบันบทบัญญัติว่าด้วยอำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางเรียกว่า “การสาธารณูปการ” ทั้งองค์การสาธารณูปการและการสาธารณูปการ มีความหมายในการรวมกิจการคณะสงฆ์อย่างเดียวกัน กล่าวคือ

- ๑) การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถาน
- ๒) กิจการอันเกี่ยวกับการวัด คือ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิกการขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างเป็นวัดมีพระภิกษุอยู่จำพรรษา และการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง

๓) กิจการของวัดอื่น ๆ เช่น การจัดงานวัด การเรียไร

๔) การศาสนสมบัติของวัด

ความมุ่งหมายของสาธารณูปการก็เพื่อบำรุงรักษาวัดและส่งเสริมสร้างวัดให้เป็นที่อำนวยความสะดวกแก่ประชาชนหรือสังคมผู้เป็นเจ้าของวัดนั้นให้วัฒนาสถาพรสืบไป การบริหารกิจการคณะสงฆ์และพระศาสนา ในด้านสาธารณูปการของวัดในปัจจุบัน แบ่งได้ ๓ เรื่อง คือ

- ๑) การบูรณะและพัฒนาวัด
- ๒) การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ
- ๓) การดูแลรักษาและจัดการ ศาสนสมบัติของวัด

โดยที่การบริหารงานสาธารณูปการของเจ้าอาวาสหรือวัดตามพระธรรมวินัยควรให้เกิดความสุข (สัปายะ) ๔ อย่าง คือ

๑) อาวาสสัปายะ ที่อยู่เป็นที่สบาย คือ ทำให้วัดเป็นอารามเป็นที่ร่มรื่นรื่นรมย์เป็นรมณีสถานเจริญตาสบายในแก่ผู้พบเห็นเป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

๒) อาหารสัปายะ อาหารเป็นที่สบายตามปกติเมื่อมีที่อยู่แล้วต้องคำนึงถึงการกินอาหาร การจัดสวัสดิการเรื่องอาหาร

๓) บุคคลสัปายะ บุคคลเป็นที่สบาย บางแห่งไม่คำนึงถึงเรื่องบุคคลภายในวัด หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับวัด คนวัดแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ ภิกษุสงฆ์ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และเด็กวัด วัดใดดี หรือไม่ดี ดูได้จากบุคคล ๔ ประเภทนี้ สาธารณูปการจึงควรคำนึงถึงบุคคล ๔ ประเภทนี้ โดยการจัดที่อยู่อาศัยของบุคคลแต่ละประเภทให้เหมาะสมตามสภาพของแต่ละบุคคลไม่ให้เป็นกัน

๔) ธรรมสัปายะ ธรรมเป็นที่สบาย จุดมุ่งหมายคือเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณโณ) ได้กล่าวว่า สาธารณูปการ เป็นการช่วยเหลืออุดหนุน หรือเกื้อกูล คนส่วนมากหรือคนทั่วไปหรือกิจการเกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการวัดให้อยู่

ในความเรียบร้อย เป็นงานเกี่ยวกับการพัฒนาอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อมของวัด ได้แก่ การก่อสร้าง และบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุ และศาสนสถานให้วัดเรียบร้อยดีงาม^{๔๖}

พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นิรุติเมธี) ได้กล่าวว่า การสาธารณูปการ เป็นการดำเนินงานภายใต้หลักการ ๒ ประการ คือ^{๔๗}

- ๑) ดูแลรักษาของเก่าไว้ให้ได้
- ๒) สร้างสรรค์พัฒนาของใหม่ให้งอกเงย

พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ) ได้กล่าวว่า เมื่อกล่าวโดยสรุป ความมุ่งหมายของการสาธารณูปการก็เพื่อบำรุงรักษาและส่งเสริมวัดให้เป็นที่อำนวยประโยชน์แก่ประชาชนหรือแก่สังคมผู้เป็นเจ้าของวัดให้วัฒนาสถาพรสืบไป ในปัจจุบันภารกิจการคณะสงฆ์และการพัฒนาพระศาสนาด้านสาธารณูปการของวัดแบ่งได้เป็น ๓ เรื่องดังนี้^{๔๘}

- ๑) การบูรณะและพัฒนาวัด
- ๒) การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ
- ๓) การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด

อนึ่ง งานด้านสาธารณูปการทั้ง ๓ ประเภท เมื่อแยกเป็นข้อย่อยแล้ว จะได้ดังนี้

- ๑) ขออนุญาตรื้อถอนและก่อสร้างศาสนวัตถุใหม่
- ๒) ขอสถาปนา ตั้งวัด วัดพัฒนาตัวอย่าง
- ๓) ขอยกวัดร้างเป็นวัดที่มีภิกษุจำพรรษา
- ๔) ขอยกวัดเป็นพระอารามหลวง
- ๕) ขอยุบวัดรวมวัด
- ๖) วัดประสพอัคคีภัย วินาศภัย
- ๗) การประชุมตรวจการคณะสงฆ์
- ๘) การขอใช้ที่ดินทางราชการเพื่อสร้างวัด
- ๙) ระเบียบ กฎหมาย ที่เกี่ยวกับสาธารณูปการ
- ๑๐) ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา
- ๑๑) งานของงบประมาณอุดหนุนการบูรณะวัด

งานสาธารณูปการนั้นสืบเนื่องมาจากหน่วยย่อยที่สำคัญที่สุดของสถาบันพระพุทธศาสนาในสังคมไทย คือ วัด คนไทยไปตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่ใด เมื่อรวมกันขึ้นเป็นชุมชนก็เกิดความต้องการมีวัด มีพระสงฆ์ไว้สำหรับเป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลตามประเพณี และเป็นที่บวชเรียนศึกษาของกุลบุตร จึงได้ช่วยกันสร้างวัดของตนหรือของชุมชนนั้นขึ้น เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็จะอาราธนาพระสงฆ์มาอยู่ประจำ

^{๔๖} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ), เอกสารประกอบการบรรยายเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๔.

^{๔๗} พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นิรุติเมธี) , พระสงฆ์กับงานพัฒนาพระพุทธศาสนาและสังคม , (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๘-๑๒๙.

^{๔๘} พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ รวมในผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗๔.

เป็นผู้นำทางศาสนาของชุมชน เป็นผู้ดูแลรักษาและจัดการวัดของประชาชน เกิดเป็นกิจการของวัด และของคณะสงฆ์ขึ้น การที่พระสงฆ์รับหน้าที่เป็นผู้ดูแลรักษาและจัดการวัดนี้ถือเป็นการช่วยเหลือประชาชน และกิจการอื่นๆ ของวัดล้วนเป็นกิจการที่เป็นการช่วยเหลือ อุทิศหรือเกื้อกูลประชาชน ผู้เป็นเจ้าของวัดนั้นหรือประชาชนทั่วไป จึงได้เรียกกิจการเกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการวัดว่า การสาธารณูปการ^{๔๕} งานสาธารณูปการจึงเป็นการดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่ และสิ่งแวดล้อม การพัฒนาเหล่านี้ได้แก่ การดูแล การทำนุบำรุงรักษาสาธารณสมบัติ ของวัด การดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมรุ อาคารเรียน หอธรรม กุฏิ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น ซึ่งภาระงานด้านสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกัน มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญ

สรุปได้ว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ที่อยู่ภายในวัด ซึ่งมีฐานะเป็นศาสนสมบัติของวัด ถือเป็นส่วนหนึ่งของพระสังฆาธิการโดยตรง ที่มีต่อภาระงานที่เรียกว่างานสาธารณูปการ ซึ่งถือเป็นส่วนของการ บำรุงรักษาวัดและ ศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี เป็นหน้าที่ของผู้บริหารวัดและคณะสงฆ์โดยตรง ในส่วนของรัฐและพุทธบริษัทจะต้องอุปถัมภ์ด้วยไม่ว่าจะก่อสร้างหรือบูรณะรักษาเสนาสนะของสงฆ์ พระสังฆาธิการทุกรูปต้องมองเห็นความสำคัญการจัดทำแผนแม่บท มีเทคนิค และควรวีธีการขอคำปรึกษากับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบเกี่ยวกับวิธีการบูรณปฏิสังขรณ์ ศาสนวัตถุ ให้มั่นคงถาวรและเป็นการอนุสรณ์สถานแก่อนุชนรุ่นหลังได้

พระสังฆาธิการผู้มีบทบาทในการดูแลโบราณ โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในวัด ซึ่งถือเป็นศาสนสมบัติของวัด มีอำนาจตามที่ระบุไว้ ซึ่งเป็นอำนาจในการปฏิบัติหน้าที่บริหารจัดการวัดหรือเขตปกครองของตน โดยหมายรวมถึง การดูแลโบราณ โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุด้วย ดังนี้

กฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ.๒๕๔๑) ว่าด้วย ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ได้ระบุให้เจ้าคณะใหญ่ปฏิบัติหน้าที่ผู้ปกครองใน ๕ เขตการปกครอง ดังนี้^{๔๖}

- (๑) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑ ภาค ๒ ภาค ๓ ภาค ๑๓ ภาค ๑๔ และภาค ๑๕
- (๒) เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๔ ภาค ๕ ภาค ๖ และภาค ๗
- (๓) เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๘ ภาค ๙ ภาค ๑๐ ภาค ๑๑ และภาค ๑๒
- (๔) เจ้าคณะใหญ่หนใต้ ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๖ ภาค ๑๗ และภาค ๑๘
- (๕) เจ้าคณะใหญ่หนธรรมยุต ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาคทุกภาค

^{๔๕} มาณพ พลไพรินทร์, คู่มือบริหารกิจการคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๒๙๔.

^{๔๖} กนก แสนประเสริฐ,ประมวลพระราชบัญญัติคณะสงฆ์, (กรุงเทพ มหานคร : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๙), หน้า ๗๕.

อำนาจหน้าที่ของเจ้าคณะใหญ่ ที่ระบุไว้ในกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ.๒๕๔๑) ว่าด้วย ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ มีดังนี้

ข้อ ๗ เจ้าคณะใหญ่มีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ในเขตหนของตน ดังนี้

(๑) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช

(๒) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ให้ดำเนินไปด้วยดี

(๓) วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยชั้นภาคหรือ มีอำนาจหน้าที่ในกรณีที่ได้รับมอบหมายอย่างอื่นจากมหาเถรสมาคม

(๔) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าคณะภาคให้เป็นไปโดยชอบ

(๕) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าคณะ และเจ้าอาวาส ตลอดจนถึงพระภิกษุสามเณรผู้อยู่ในบังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตน และชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชา ให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

(๖) ตรวจการและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน

ข้อ ๘ ในเมื่อไม่มีเจ้าคณะใหญ่ หรือเจ้าคณะใหญ่ไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง โดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม รักษาการ แทนเจ้าคณะใหญ่ในกรณีที่ไม่มีเจ้าคณะใหญ่ เมื่อได้ปฏิบัติตามความตามวรรคต้นแล้ว ให้ดำเนินการเพื่อมีพระบัญชาแต่งตั้งเจ้าคณะใหญ่ภายในเวลาไม่เกิน ๑ ปี ให้ผู้รักษาการเจ้าคณะใหญ่มีอำนาจ หน้าที่ เช่นเดียวกับเจ้าคณะใหญ่

ข้อ ๙ เพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าคณะใหญ่ ให้มีเลขานุการเจ้าคณะใหญ่ ๒ รูป ทำหน้าที่การเลขานุการ

ในส่วนของการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค มีระบุไว้ในความในมาตรา ๒๒ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕ ว่า การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ให้มีพระภิกษุเป็นผู้ปกครองตามชั้น ตามลำดับ^{๕๑} ดังต่อไปนี้

(๑) เจ้าคณะภาค

(๒) เจ้าคณะจังหวัด

(๓) เจ้าคณะอำเภอ

(๔) เจ้าคณะตำบล

เมื่อมหาเถรสมาคมเห็นสมควรจะจัดให้มีรองเจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะอำเภอ และรองเจ้าคณะตำบล เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะนั้นๆ ก็ได้

เจ้าคณะภาค มีอำนาจ ดังที่มีระบุไว้ในกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ.๒๕๔๑) ข้อ ๑๐ ว่า เจ้าคณะภาคมีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตภาคของตน^{๕๒} ดังนี้

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖-๗.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

(๑) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช

(๒) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความสงบเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ให้ดำเนินไปด้วยดี

(๓) วินิจฉัยลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยชั้นจังหวัด

(๔) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าคณะจังหวัดให้เป็นไปโดยชอบ

(๕) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดถึงพระภิกษุสามเณร ผู้อยู่ในบังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตน และชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

(๖) ตรวจการและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน

เจ้าคณะจังหวัด มีอำนาจหน้าที่ ดังที่มีระบุไว้ในกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ.

๒๕๔๑) ข้อ ๑๕ ว่า เจ้าคณะจังหวัดมีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตจังหวัดของตน^{๕๓} ดังนี้

(๑) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช คำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน

(๒) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความสงบเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ให้ดำเนินไปด้วยดี

(๓) วินิจฉัยลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยชั้นเจ้าคณะอำเภอ

(๔) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าคณะอำเภอให้เป็นไปโดยชอบ

(๕) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดถึงพระภิกษุสามเณร ผู้อยู่ในบังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตน และชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

(๖) ตรวจการและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน

เจ้าคณะอำเภอ มีอำนาจ ดังที่มีระบุไว้ในกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ.

๒๕๔๑) ข้อ ๒๐ ว่า เจ้าคณะอำเภอมีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตอำเภอของตน^{๕๔} ดังนี้

(๑) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช คำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน

(๒) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความสงบเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ให้ดำเนินไปด้วยดี

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

^{๕๔} อ้างแล้ว, หน้า ๗๘.

(๓) วินิจฉัยลงนิคกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งชั้นเจ้าคณะตำบล

(๔) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าคณะตำบลให้เป็นไปโดยชอบ

(๕) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าคณะและเจ้าอาวาส ตลอดถึงพระภิกษุสามเณร ผู้อยู่ในบังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตน และชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

(๖) ตรวจสอบและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน

เจ้าคณะตำบล มีอำนาจ ดังที่มีระบุไว้ในกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ.๒๕๔๑) ข้อ ๒๕ ว่า เจ้าคณะตำบลมีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ในเขตตำบลของตน^{๕๕} ดังนี้

(๑) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช คำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน

(๒) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความสงบเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ให้ดำเนินไปด้วยดี

(๓) ระงับอธิกรณ์ วินิจฉัยการลงนิคกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยชั้นเจ้าอาวาส

(๔) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าอาวาสให้เป็นไปโดยชอบ

(๕) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าอาวาสและพระภิกษุสามเณรผู้อยู่ในบังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตน และชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ในบังคับบัญชา ให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย

(๖) ตรวจสอบและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน

เจ้าอาวาส มีอำนาจ ดังระบุไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์(ฉบับที่๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ มาตรา ๓๘ เจ้าอาวาสมีอำนาจดังนี้^{๕๖}

(๑) ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมิได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด

(๒) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด

(๓) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยในวัด ทำงานภายในวัดหรือให้ทำทัณฑ์บนหรือให้ขอขมาโทษในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิด คำสั่งเจ้าอาวาสซึ่งได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

สรุปได้ว่า ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ได้ให้อำนาจพระสังฆาธิการเพื่อดูแลคณะสงฆ์ในปกครองของตนให้ดำเนินกิจการพระศาสนาไปได้ด้วยดี เฉพาะในส่วนของพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส ซึ่งถือเป็นพระสังฆาธิการที่มีความสำคัญและใกล้ชิดกับประชาชนอย่างมาก จึงต้องมีหน้าที่ในการบำรุงรักษา วัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัด ซึ่งเป็นภารกิจสำคัญมาก เนื่องจากเป็นภารกิจที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยการดูแลโบราณโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุในวัด ซึ่งถือเป็นศาสนสมบัติของวัด ดังกล่าว

^{๕๕} อ้างแล้ว, หน้า ๗๙-๘๐.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

นี้ ทำให้พระสังฆาธิการทุกระดับชั้นต้องอาศัยอำนาจเพื่อใช้ในการควบคุมดูแลและบริหารสั่งการ ให้การปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเป็นไปได้อย่างเรียบร้อยดีงาม

๒. ๔.๗) บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยฐานะผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน

ในสังคมไทยพระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งในสถาบันที่สำคัญของชาติคือสถาบันศาสนา ซึ่งได้รับการยอมรับและได้รับความศรัทธาจากชาวบ้านมาตลอด ทั้งนี้ เพราะพระสงฆ์เป็นผู้มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน^{๕๗} พระสงฆ์มีบทบาทเป็นอย่างมากสำหรับชุมชนแบบชนบท และหากรู้จักดำเนินการให้ดี พระสงฆ์นั้นเองจะเป็นผู้ที่สามารถนำชุมชนไปสู่ความเจริญได้โดยวิถีทางที่เหมาะสม และมีหลักเกณฑ์ เพราะความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านยังอยู่ในสภาพที่ดี และความสัมพันธ์แบบนี้มีลักษณะพิเศษจำเพาะคือ พระสงฆ์เป็นผู้เข้าถึงประชาชนอย่างแท้จริง ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและเชื่อฟังพระ โดยความเคารพนับถือและเชื่อฟังนี้เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธา ไม่ได้เกิดจากความเกรงกลัวอำนาจ การกระทำจึงเป็นไปด้วยความเต็มใจและเต็มกำลัง ได้ผลสำเร็จของงานพร้อมทั้งผลทางจิตใจของผู้ทำงานด้วย^{๕๘}

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวถึง บทบาทและความสำคัญของวัดกับสังคมไว้ มีข้อหนึ่ง กล่าวว่า วัด เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ ของชาติ เสมือนพิพิธภัณฑ^{๕๙}

คุณ โทษณ์ ได้กล่าวถึง บทบาทของวัดในพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย มีข้อหนึ่งกล่าวถึง บทบาทความสำคัญของวัดไว้ว่า เป็นสถานที่คู่จิตพิพิธภัณฑสถาน^{๖๐}

อนึ่ง บทบาทของพระสงฆ์ต่อสังคมไทยเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ว่า สังคมไทยในช่วง ๓ ทศวรรษที่ผ่านมา เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทำให้พระสงฆ์ถูกชักนำเข้าสู่กระบวนการการทำงานทางการเมือง ทั้งที่ทำงานโดยอิสระและร่วมกับรัฐบาล พอสรุปได้ดังนี้^{๖๑}

๑) ความเป็นผู้มีพื้นฐานทางจิตใจที่รักการทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม และ ชอบเสียสละ ดังนี้ เมื่อพระสงฆ์ได้ออกธุดงค์ไปในพื้นที่ต่างๆ หรือเมื่อได้ไปอบรมประชาชนตามนโยบาย

^{๕๗} สมพร เทพสิทธิ, บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: สภาอุรวพุทธิกสมาคมแห่งชาติในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๙.

^{๕๘} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนากับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๒.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

^{๖๐} คุณ โทษณ์, พุทธศาสนากับชีวิต (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๗.

^{๖๑} สมบูรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาชนบทตามแนวพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวายจำกัด), ๒๕๓๐, หน้า ๕๑-๕๒.

พระธรรมทูตในหมู่บ้านต่างๆ ได้พบเห็นถึงปัญหาความทุกข์ยากต่างๆ ของประชาชนจึงปลุกเร้า
พื้นฐานทางจิตใจและพยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนาชนบทเพื่อประโยชน์สุขของชุมชน

๒) จากประสบการณ์ของพระสงฆ์นักพัฒนาที่ได้พบเห็นชุมชนอื่นดีกว่า ประชาชนได้รับ
การพัฒนาจนมีสภาพการดำรงชีวิตที่สุขสบายมากกว่า เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสภาพปัญหาและความ
ทุกข์ยากของคนภายในชุมชนจึงต้องการเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชุมชนของตนให้ทัดเทียมกับ
ชุมชนที่พัฒนาแล้ว

๓) เนื่องจากพระสงฆ์นักพัฒนาส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีพื้นเพเป็นคนในหมู่บ้านหรือชุมชนนั้น
เป็นผู้ที่เกิดและโตอยู่ในชุมชนนั้น จึงมีความรู้และเห็นสภาพปัญหา ความยากจนของประชาชนใน
ชุมชนมาโดยตลอด การใช้ชีวิตอยู่ในเพศบรรพชิต ถึงแม้จะสามารถตัดขาดจากเรื่องทางโลกได้ใน
ระดับหนึ่ง แต่ไม่มีทางที่จะตัดขาดได้โดยสิ้นเชิง จึงต้องเข้ามาพัฒนาชุมชน ซึ่งมองในอีกมุมมองหนึ่งก็
คือ การช่วยเหลือพ่อแม่ ญาติพี่น้องของตนในทางอ้อม นั่นเอง

๔) การเล็งเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน ถ้าหากชุมชนขาดแคลน มี ความทุกข์
ยาก หรือด้อยพัฒนาแล้ว วัดจะดำรงอย่างสวยงามหรือเจริญอยู่ได้อย่างไร เมื่อชาวบ้านไม่มีกิน พระสงฆ์
จะมีฉันอย่างสมบูรณ์ได้อย่างไร ดังนั้น วัดหรือพระสงฆ์กับชาวบ้านจึงต้องพัฒนาไปควบคู่กัน บ้านพึ่ง
วัด และวัดพึ่งบ้าน เป็นสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นมาโดยตลอดทุกยุคทุกสมัย เพราะฉะนั้น เมื่อพบเห็น
หมู่บ้านไม่เจริญ ประชาชนทุกข์ยากมีความลำบาก พระสงฆ์และชาวบ้านจึงต้องรับผิดชอบร่วมกันใน
การแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชน

๕) เนื่องจากพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนที่เหมาะสมจะนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนา
สังคมได้ อีกทั้งพระสงฆ์คือผู้ที่ชาวบ้านในชนบทให้ความเคารพนับถือมาก มีศักยภาพในการชักจูง
ชาวบ้านให้เข้าร่วมทำกิจกรรมใดๆ ได้ง่าย ดังนั้น พระสงฆ์จึงมีบทบาทในการช่วยแบ่งเบาภาระของ
ชาวชนบทได้ดี อีกทั้งยังเป็นการช่วยเสริมสร้างภาพพจน์ที่ดีของพระสงฆ์ต่อชุมชนด้วย

ดังกล่าวนี้นี้ พระสงฆ์จึงเข้ามามีบทบาทในการ อนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และ
ศิลปวัตถุ โดยฐานะของความเป็นผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน พระสงฆ์จึงเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ ดังใน
กรณีที่ผู้วิจัยจะได้ยกเป็นตัวอย่างเพื่อการศึกษา คือ กรณีการบูรณปฏิสังขรณ์ตามแบบอย่างพระครู
บาศรีวิชัย

กรณีการบูรณปฏิสังขรณ์ตามแบบอย่างพระครูบาศรีวิชัยเป็นประเด็นที่น่าสนใจในอีก
ประเด็นหนึ่ง เนื่องจาก เป็นการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่โดยสามัญชนเป็นครั้งแรก โดยรวบรวมเอา
จากแรงศรัทธาของประชาชนชาวเหนืออย่างแท้จริง ซึ่งขัดแย้งกับนโยบายในยุคเริ่มต้นของรัฐในภาค
กลาง ที่เริ่มเห็นคุณค่าของความเก่าแก่ดั้งเดิม

พระครูบาศรีวิชัยเป็นพระรูปหนึ่งที่มีชื่อเสียงแพร่หลายมากในดินแดนทางภาคเหนือของ
ประเทศไทย เกิดเมื่อ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๒๑ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕ พระครูบาศรีวิชัยนับเป็นบุคคลที่มีบทบาทมากในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดเก่าโบราณต่างๆ
ในภาคเหนือในช่วงเวลานั้น เนื่องจากท่านเป็นบุคคลที่มีพุทธศาสนิกชนทั้งหลายศรัทธาและสามารถ

หล่อหลอมจิตใจคนภาคเหนือให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ท่านได้เดินทางไป ยังสถานที่ต่างๆ และสร้าง บูรณปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ เป็นจำนวนทั้งสิ้น ๕๑ วัด^{๖๒}

ทั้งนี้เงินที่ได้จากการซ่อมแซมวัดต่างๆ ล้วนมาจากเงินจากผู้ศรัทธาทั้งหลายที่นำมาบริจาค รวมทั้งหยาดเหงื่อแรงกายก็มาจากชาวบ้านที่มาร่วมตัวกัน ทั้งนี้สิ่งที่เกิดขึ้นนี้ล้วนมาจากความศรัทธาอันแรงกล้าของพุทธศาสนิกชน ซึ่งท่านมุ่งสั่งสอนให้คนแสวงหาหนทางสู่พุทธธรรมด้วยตนเอง และศึกษาข้อเท็จจริงในชีวิตและชักชวนให้สร้างสถานที่รวมจิตใจของคน ด้วยแนวคิดที่ว่า หากวัดวาอารามอันเก่าแก่ เป็นที่ชำรุดทรุดโทรม หากผู้ปฏิสังขรณ์บำรุงไว้ในพระพุทธศาสนาสืบต่อไปไม่ได้ ท่านจึงสมควรที่จะปฏิสังขรณ์เพื่อสืบศาสนาต่อไป

แต่ทั้งนี้ท่านมิได้คำนึงถึงความเก่าแก่ดั้งเดิมสักเท่าไรนัก แต่มุ่งที่จะปฏิสังขรณ์เพื่อให้ดีงาม หากแต่มิได้คำนึงถึงว่าจะต้องบูรณปฏิสังขรณ์เช่นไรหรืออย่างไร ดังเช่นกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้

“ทำสิ่งในพระศาสนาซึ่งโหมแล้วให้คืนใช้ประโยชน์ได้ ความจำนงมีเพียงเท่านั้นเอง นั้นก็แล้วแต่เจ้าจะทำไป ท่านไม่ใส่ใจที่จะทำอะไรเลย ที่จริงงานซ่อมแซมนั้นเป็นงานที่ทำยากยิ่งนัก ต้องเสียเงินเสียแรงเสียเวลามากกว่าทำใหม่ ทั้งผลที่ได้ก็เห็นเป็นเล็กน้อย จึงไม่มีคนพอใจจะทำ”^{๖๓}

หากแต่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงไม่เห็นด้วยกับการบูรณปฏิสังขรณ์ตามแบบอย่างครุฑศรีวิชัย เหตุด้วยเกรงจะไปสร้างของใหม่เสีย โดยไม่ได้คำนึงถึงว่าจะรักษาของเดิมและเกรงว่าจะเป็นการทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของอาคารดั้งเดิมไป ตัวอย่างในกรณีนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าการเห็นคุณค่าของโบราณสถานในแง่ของประวัติศาสตร์ในส่วนกลางปรากฏอย่างชัดเจน ดังมีหลักฐานคำกล่าวของท่านว่า

“เรื่องป้องกันท่านศรีวิชัยมิให้ไปทำให้เสียของโบราณนั้น ฉันเห็นมีทางอย่างเดียวแต่ปักประกาศหวงห้ามตามแห่งที่สำคัญ เช่น วัดเจดีย์เจ็ดยอด วัดกุเต่า ที่เมืองเชียงใหม่ และวัดกุฎี (ซึ่งน่าจะให้เปลี่ยนชื่อเรียกว่าวัดจามเทวี) วัดพระยืน และพระมหาธาตุหริภุญชัยเหล่านี้ นอกจากนี้ แะจะทำอะไรก็แก้หาก ถ้าเข้าไปรบกวนแก แกก็จะเลิกเสียไม่ทำอะไร ราษฎรเลยเกลียดเราไปด้วย”^{๖๔}

“ฉันได้ยืนยันว่าเดี๋ยวนี้มีพระราชบัญญัติหรืออะไร ที่บังคับผู้จะปฏิสังขรณ์โบราณวัตถุให้ต้องขออนุญาตต่อรัฐบาลก่อน ถ้ามีเช่นนั้นการอนุญาตคงเป็นหน้าที่ของกรมศิลปากร เกียวมาถึงตัวหลวงบริบาลฯ ผู้เป็นเจ้าหน้าที่ส่วนโบราณคดี ควรบอกกำชับข้าหลวงประจำเมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูนให้เขารู้ว่าควรระวังอย่างไร”^{๖๕}

^{๖๒} วรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๘๔.

^{๖๓} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามุริสรัตนวดีวงศ์, สารานุกรมสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๗๐-๗๑.

^{๖๔} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ถึงศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ร.ส.พ., ๒๕๒๙), หน้า ๑๙.

^{๖๕} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามุริสรัตนวดีวงศ์, สารานุกรมสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๔๕.

“ท่านศรีวิชัยนั้นมีคุณมากในการปฏิสังขรณ์ เสียแต่แกลดแก่แบบของเดิมไม่ได้ ถ้าเป็นของใหม่หรือของสามัญก็ไม่พอเป็นไร แต่ถ้าแก่ของที่เป็นหลักพงศาวดาร ก็เหมือนทำให้เกิดภัยต้องห้ามให้อยู่ แต่ห้ามโดยอัยยาศัยอย่าให้ถึงวิวาทกันจึงจะดี”^{๖๖}

“เรื่องวัดโบราณในมณฑลพายัพ ที่หม่อมฉันได้ทูลไปในจดหมายฉบับก่อนนั้น หม่อมฉันได้จดหมายของหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ตอบมาแล้ว ว่าเขาได้ระวางอยู่แล้ว วัดจามเทวีที่พระศรีวิชัยไปอยู่นั้น เจ้าหลวงเมืองลำพูนขอให้พระศรีวิชัยทำวิหารตามแผนผัง เดิมเห็นว่าของเดิมเหลือเพียงแต่โคนผังจึงอนุญาตให้ทำด้วยเกรงใจเจ้าลำพูน และไม่มีรูปวิหารเดิมหรือลวดลายที่จะรู้ว่าเป็นอย่างไรแล้วแต่พระเจดีย์ละโว้ที่เป็นของสำคัญในวัดนั้น ได้ห้ามแล้วมิให้ไปซ่อมแซม วัดเจดีย์เจ็ดยอดที่เมืองเชียงใหม่ก็ว่าได้ห้ามไว้แล้ว”^{๖๗}

แต่อย่างไรก็ตาม ก็แสดงให้เห็นว่ากระแสความศรัทธาทางพระพุทธศาสนาที่จะสร้างบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ชำรุดทรุดโทรม ใ้คงตามก็ปรากฏอยู่เช่นเดิม ถึงแม้จะเริ่มมีบางกลุ่มชนเห็นคุณค่าบ้างแล้วโดยเฉพาะบริเวณส่วนกลางของการปกครอง สำหรับกรมพระยาดำรงราชานุภาพและกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์นั้น ล้วนสะท้อนให้เห็นแนวคิดของความเข้าใจในคุณค่าทางประวัติศาสตร์ตามแนว Romantic Restoration ของตะวันตก และทั้งยังต้องการความงามให้สอดคล้องกับแนว Stylistic Restoration ด้วย

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยและการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์กับแนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ รวมถึงการร่วมมือของภาคประชาชนต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุอีกด้วย โดย

วีระ เพล่งรัมย์ ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงรายและศึกษาปัญหาในการดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานของพระสงฆ์ในจังหวัดเชียงราย” พบว่า ปัจจัยที่สัมพันธ์กับบทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงราย คือ อายุ ประสบการณ์ การติดต่อกับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร สภาพปัญหาอุปสรรคต่อการอนุรักษ์โบราณสถานของพระสงฆ์ที่สำคัญ คือ ขาดงบประมาณสนับสนุนในการดำเนินงาน ข้อเสนอแนะที่สำคัญจากกลุ่มตัวอย่าง คือ การอนุรักษ์โบราณสถานควรเป็นหน้าที่ของทุกฝ่าย ตั้งแต่ พระสงฆ์ ประชาชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐ^{๖๘}

สุดกิจ แพบิเศษ ได้วิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของพระภิกษุ ในจังหวัดเชียงใหม่” พบว่า พระภิกษุในจังหวัดเชียงใหม่มีความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถานอยู่ในระดับปานกลาง และมีความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานอยู่ในระดับที่เห็นด้วย และผลการทดสอบสมมติฐานในด้านความรู้ เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน จากการศึกษา พบว่าปัจจัยด้านอายุ การศึกษาทางโลก ภูมิสำเนาเดิม แหล่งข่าวสารการอนุรักษ์ที่แตกต่างกันจะมีผลต่อความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถานที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนในด้านความคิดเห็นนั้น พบว่าปัจจัย

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

^{๖๗} อ้างแล้ว, หน้า ๒๖๓.

^{๖๘} วีระ เพล่งรัมย์, พ.ต.ท., บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงราย วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (คณะสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ๒๕๔๓).

ด้านแหล่งข่าวสารที่ได้รับเกี่ยวกับการอนุรักษ์ที่แตกต่างกันจะมีผลต่อความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติเพียงปัจจัยเดียว^{๖๕}

พระมหาณัฐกิจ ทิมกลับ ได้วิจัยเรื่อง “ บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถาน : กรณีศึกษาชุมชนโบราณบ้านควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่” พบว่า การศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้ บทบาทของพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานชุมชนโบราณบ้านควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ผลการศึกษาพบว่าบทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์มี ๕ ด้าน คือ การจัดเก็บรวบรวมข้อมูลและโบราณวัตถุที่พบบริเวณควนลูกปัด การจัดสร้างพิพิธภัณฑสถานแสดงโบราณวัตถุในวัดคลองท่อม การให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึกแก่ชาวบ้านให้เห็นคุณค่าของโบราณวัตถุสถาน การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด ปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานของพระสงฆ์

การจัดเก็บรวบรวมข้อมูลและโบราณวัตถุที่พบที่ควนลูกปัดเป็นการจัดเก็บข้อมูลจากเอกสาร บทความวิชาการ หรือสิ่งอื่นๆ และเก็บสะสมลูกปัดโดยขอซื้อจากชาวบ้านบ้าง รับบริจาคจากชาวบ้านบ้าง เพื่อเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานวัดคลองท่อม การจัดสร้างพิพิธภัณฑสถานแสดงโบราณวัตถุในวัดคลองท่อม ได้มีประชาชนให้การสนับสนุนให้จัดตั้งพิพิธภัณฑสถาน โดยการนำของพระครูอาทรสังวรกิจ เพื่อจัดแสดงโบราณวัตถุต่างๆ เอาไว้ การให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกแก่ชาวบ้านให้เห็นคุณค่าของโบราณวัตถุสถาน โดยการกระทำมี ๒ ลักษณะ คือ การให้การศึกษาและการสร้างจิตสำนึก การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด ได้รวบรวมข้อมูลเบื้องต้นที่เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อเผยแพร่แก่ประชาชนและให้ความรู้แก่ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่ดิน ตลอดถึงเยาวชนด้วย การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด โดยการดูแลรักษาหมั่นตรวจตราไม่ให้แหล่งโบราณคดีถูกทำลาย ปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานในส่วนพระสงฆ์พบว่าพระสงฆ์ขาดบุคลากร ขาดระบบจัดการดูแลพิพิธภัณฑสถาน และขาดความต่อเนื่องของการอนุรักษ์

ส่วนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถาน ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์มี ๕ ด้านเหมือนกัน คือการร่วมเก็บรวบรวมข้อมูลและโบราณวัตถุ การร่วมจัดสร้างพิพิธภัณฑสถานภายในวัดคลองท่อม การร่วมให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึกแก่ชาวบ้านให้เห็นคุณค่าของโบราณวัตถุสถาน การร่วมอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด ปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชน การร่วมเก็บรวบรวมข้อมูลและโบราณวัตถุ โดยชาวบ้านได้นำโบราณวัตถุมาบริจาค และสนับสนุนด้วยปัจจัยต่างๆ ส่วนนักวิชาการได้เก็บรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาของควนลูกปัดให้ชัดเจนเป็นแหล่งการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ การจัดสร้างพิพิธภัณฑสถานวัดคลองท่อม มีชาวบ้านและองค์กรต่างๆ ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี การร่วมให้ความรู้และการสร้างจิตสำนึกแก่ชาวบ้านให้เห็นคุณค่าของโบราณวัตถุสถาน ได้มีชาวบ้านและองค์กรต่างๆ ช่วยกันเผยแพร่ข้อมูล ความรู้ ประวัติความเป็นมาของชุมชนควนลูกปัด ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ รับรู้ปัญหา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมรับผลประโยชน์จากผลของการ

^{๖๕}สุดกิจ แพวเศษ, ความรู้และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของพระภิกษุ ในจังหวัดเชียงใหม่ , วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะวิทยาศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๕).

อนุรักษ์ ปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชน ประชาชนยังไม่เข้าใจบทบาทของตนเองที่แท้จริง และขาดผู้ประสานงานต่อเนื่อง^{๑๐}

วิศุทธิ์ โกวาทิ ได้ทำการประเมินผลการดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดราชบุรี : กรณีศึกษาการบูรณะกำแพงแก้วพระปรางค์วัดมหาธาตุวรวิหาร อำเภอ เมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ผลการวิจัยพบว่า ผลรวมการบูรณะกำแพงแก้วพระปรางค์ฯ เป็นการ บูรณะแบบอนาสโตโลซิส ที่สามารถเสริมวัสดุและโครงสร้างใหม่ ได้ เท่าที่จำเป็นในส่วนฐานกำแพงและการตอบสนองในความต้องการสื่อ ความหมายของโบราณสถานบริเวณกำแพงส่วนบน แนวกำแพงพระปรางค์น่าจะสร้างขึ้นในช่วงสมัยวัฒนธรรมร่วมแบบเขมร รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ หรือหลังจากนั้นเล็กน้อย เช่นเดียวกับฐานขุมประตูด้านทิศตะวันออกที่มีแผนผังเป็นรูปกากบาท แบบโคปุระ ในศาสนสถานที่เป็นประสาธินแบบเขมร โบราณวัตถุที่ขุดพบจากการปฏิบัติงานมี จำนวนไม่มากนัก รูปแบบของโบราณวัตถุแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่ สืบเนื่องยาวต่อกันมาในพื้นที่บริเวณนี้ ซึ่งกำหนดอายุได้ตั้งแต่สมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ วัฒนธรรมร่วมสมัย กับการสร้างโบราณสถานกำแพงแก้วฯ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ วัฒนธรรมใน สมัยอยุธยาในการสร้างพระปรางค์ประธานวัดมหาธาตุวรวิหารองค์ ปัจจุบันในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ วัฒนธรรมสมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน ผลกระทบที่เกิดจากการบูรณะกำแพงแก้วพระปรางค์ฯ พบว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์กำแพงแก้วฯ มีในระดับน้อย การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์จากโบราณสถานต่างๆ มีในระดับมาก ความ ตระหนักถึงความสำคัญของวัดมหาธาตุวรวิหาร และความสำคัญของเขต เมืองเก่ามีในระดับมากที่สุด ความตระหนักถึงความสำคัญของการ อยู่ร่วมกันของโบราณสถาน เขตเมืองเก่า กับชุมชนเมืองราชบุรี ปัจจุบันมีในระดับมากที่สุด ความคิดเห็นในการเที่ยวชมโบราณสถาน ที่ได้รับการบูรณะให้คงสภาพเดิม โดยมีได้มีการเปลี่ยนแปลง สภาพแวดล้อมให้ต่างไปจากข้อเท็จจริงเดิมมีความเห็นด้วยในระดับมาก ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์โบราณสถานและเขตเมืองเก่าในจังหวัด ราชบุรี ประกอบด้วย ๔ ประเด็น ยุทธศาสตร์ ๑) ทุกภาคส่วนร่วมกัน กำหนดรูปแบบการอนุรักษ์โบราณสถานเพื่อรักษาข้อเท็จจริงเดิมตามหลักวิชาการ ๒) ทุกภาคส่วนร่วมกันดูแล ป้องกัน รักษาขุดบราณ สถานมิให้ถูกทำลายและรักษาพัฒนาภูมิทัศน์โดยรอบให้สมดุลและ สมจริงกับโบราณสถาน ๓) อนุรักษ์สถาปัตยกรรมและศิลปวัฒนธรรมของ เมืองเก่าให้คงสภาพเดิมให้อยู่ร่วมกับเมืองปัจจุบันอย่างสมดุล ๔) ส่งเสริมให้โบราณสถานและเมืองเก่าเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ทาง ศิลปวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์^{๑๑}

บำรุง เอี่ยมสอาด ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานแบบมีส่วนร่วมสำหรับวัดจุฬามณี ตำบลองครักษ์ อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ผลการศึกษาพบว่า

^{๑๐}พระมหาณัฐกิจ ทิมกลับ , บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถาน : กรณีศึกษาชุมชนโบราณบ้านควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ , วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศึกษาศาสตร์ : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๕๓).

^{๑๑}วิศุทธิ์ โกวาทิ, การประเมินผลการดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดราชบุรี : กรณีศึกษาการบูรณะกำแพงแก้วพระปรางค์วัดมหาธาตุวรวิหาร อำเภอ เมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี , วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง, ๒๕๕๑).

๑. ผลการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานแบบมีส่วนร่วมสำหรับ วัดจุฬามณี ตำบลอรัญญิก อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า วัดและชุมชนต้องร่วมมือร่วมใจกันในการดูแลโบราณสถานมิให้ถูกทำลาย ทำให้เกิดการประสานงานระหว่างวัดกับชุมชนร่วมมือร่วมใจ ในการร่วมกันดูแลอนุรักษ์มีความห่วงใยในโบราณสถาน ทำให้เกิดการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อให้เกิดการสืบทอดและอนุรักษ์ไว้ให้คนรุ่นต่อไปได้ศึกษาเห็นประโยชน์และ เห็นคุณค่าของโบราณสถาน

๒. ผลการศึกษายุทธศาสตร์ที่เหมาะสมกับแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานแบบมีส่วนร่วม สำหรับวัดจุฬามณี ตำบลอรัญญิก อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์ ประกอบด้วยยุทธศาสตร์ ๓ ด้าน ได้แก่ ๑) ยุทธศาสตร์การพัฒนาโบราณสถานวัดจุฬามณีให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ๒) เป็น องค์การเปิดที่ให้ทุกภาคส่วนเข้าร่วมวางแผนและพัฒนา ๓) การปฏิสังขรณ์โบราณสถาน^{๑๒}

สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในกาอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุโดยฐานะผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน เกิดเนื่องจากความเป็นผู้มีพื้นฐานทางจิตใจที่รักการทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม และชอบเสียสละ ดังนี้ เมื่อพระสงฆ์ได้ออกธุดงค์ไปในพื้นที่ต่างๆ จึงปลูกเร้าพื้นฐานทางจิตใจและพยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนาชนบทเพื่อประโยชน์สุขของชุมชน ดังเช่นกรณีการบูรณปฏิสังขรณ์ตามแบบอย่างครุฑราชวิชัย ที่ได้เป็นแกนนำในการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานทางภาคเหนือของประเทศไทย ด้วยแนวคิดที่ว่า หากวัดวาอารามอันเก่าแก่ เป็นที่ชำรุดทรุดโทรม หากผู้ปฏิสังขรณ์บำรุงไว้ในพระพุทธศาสนาสืบทอดไปมิได้ ท่านจึงสมควรที่จะปฏิสังขรณ์เพื่อสืบศาสนาต่อไป โดยใช้เงินทุนจากการรวบรวมเอาจากแรงศรัทธาของประชาชนชาวเหนืออย่างแท้จริง ซึ่งแม้จะขัดแย้งกับนโยบายในยุคเริ่มต้นของรัฐในภาคกลาง ที่เริ่มเห็นคุณค่าของความเก่าแก่ดั้งเดิม ดังกล่าวนี้นี้ จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการอนุรักษ์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยฐานะของความเป็นผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน เป็นผู้นำในการอนุรักษ์ บูรณปฏิสังขรณ์สมบัติของพระศาสนา นั้นเอง

^{๑๒} บำรุง เอี่ยมสอาด , แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานแบบมีส่วนร่วมสำหรับวัดจุฬามณี ตำบลอรัญญิก อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์ , วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๕๓).